

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. X. SZÁM.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK

I. RÉSZ

(SZÉKFOGLALÓ)

JOANNOVICS GYÖRGY

T. TAGTÓL.

Ára 30 kr.

BUDAPEST.

1887.

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. *Tel'fy Ivántól.* 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Tel'fy Ivántól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legujabb magyar Szentírásról. *Tarkányi J. Bélától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármintól.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel* *től.* 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéz-iratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legujabban érkezett négy Corvin-codextről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* l. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 1870. 43. l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finaly Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbéli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbéli növényntani névtár XVII. és XVII. századbéli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defferekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóí után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109. l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemezhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finaly Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignác* *tól.* 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése

SZÓRENDI TANULMÁNYOK

I RÉSZ.

(SZÉKFOGLALO)

JOANNOVICS GYÖRGY

T. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

FRANKLIN-ÍRSULAT NYOMDÁJA.

Szórendi tanulmányok.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1886. jan. 4-én és márcz. 1-én tartott ülésein.)

Mélyen tisztelt Akadémia!

Önvádoláson kezdem előadásomat; azon tudniillik, hogy már több éve nem olvastam értekezést. Bocsánatot kérek e mulasztásért annál is inkább, mivel e szerint csak ma nyílik alkalmam, köszönetet mondani a tisztelt Akadémiának a meg nem érdemelt kegyességért, a melylyel engem tiszteleti tagjai sorába vett föl.

Azóta sem voltam tétlen a nyelvészet pályáján: a «Magyar Nyelvőr»-ben megjelent dolgozatokkal igyekezvén teljesíteni kötelességemet. Ezenkívül már évekkal ezelőtt hozzá fogtam a felolvasásra szánt «Szórendi tanulmányok»-hoz. De tollam alatt mindinkább terjedt és módosult a munka; a mi, természetesen, késleltette befejezését.

Eszem ágában sem lehetvén azzal a kiváltsággal élni, a mely a tiszteleti tagot fölmenti a székfoglalás kötelezettsége alól: bátorodom engedelmet kérni arra, hogy im e dolgozatom olvasásával széket foglalhassak a tiszteleti tagok körében.

I. R É S Z.

I. FEJEZET.

1. §.

Szórendünk mai állása.

Újabb irodalmunkban nagyon elharapództak a szórend elleni vétségek. A most divatozó szórendezés, — bocsánatot kérek a kemény szóért, — siralmas igazán. Az én szavam itt csak visszhangja mások régiebb panaszáinak. Felejthetetlen A r a n y J á n o s u n k

már az 1867-ik évi nyilvános közülésben ezeket mondotta (főtitk. jelentés): «Szókötésünk velős rövidsége szükségtelen körülírásokban mállik szét; szórendünk z a v a r b a j ő stb.» Igen is! a korábbi szórendet s z ó z a v a r váltotta fel. A szavak mostani elrakása idegen észjárás szüleménye; legalább a legtöbb esetben az. És ha itt-ott eredeti gondatlanság gyümölcse találna is lenni, ez aligha enyhítene a bajon.

De hát a nyelvtanok és másnemű művek nem adnak útmutatást e részben? Olyan szórendre, a minővel irodalmunk újabb termékeiben — tisztelet a kivételeknek — úton-útfélen találkozunk, a magyar nyelvészet bizonyjára senkit se tanít. Úgy látszik tehát, hogy a beszélők és írók közül számosan, a nyelvtörvénynek feléje sem nézve, saját nyelvérzékükre bízzák a szófűzést; sőt egy idegen nyelv grammatikusának azt a furcsa elméletét követik talán, mely szerint: az ő (szláv) nyelvében szabadon rendezhetni a szavakat a beszélőnek változó indulatához mérve («wie es die Gemüthsbewegung des Redenden mit sich bringt». (Brassai említi fel «A Magy. mondatról» cz. művében Akad. Értes. I. k. 336.). A mikor a beszéd medrében az indulat hullámai kapják föl és viszik tovább a szavakat, magától érthetőleg, fölöslegessé válik a szórend törvénykönyve.

A kérdés itt csak ez lehet: Ad-e a magyar syntaxisnak szórend-tárgyaló része kellő útmutatást azoknak, a kik csakugyan folyamodnak hozzá? Nyelvtanaink, — mi tagadás benne?! — többé-kevésbbé sommásan intézik el a kérdést; igen rövidre szabván ebbeli taglalásaikat. Nem csoda tehát, ha sok kiváló mozzanat megoldatlan marad. Egy tíz-tizenkét lapra terjedő fejtegetés (ennel bővebbre nem akadtam syntaxisainkban) nem tárja fel az oly igen kényes magyar szórendnek sokféle rejtelseit; és szintoly kevéssé vethet gátat annak a sok magyartalan szólásnak, a melylyel a szókötésünkbe beözönlött germanismusok, magától érthetőleg, szórendünket is elárasztották. Vannak a kérdéssel különösen foglalkozó másnemű művek is. Ezek és a nyelvtanok együttvéve, bizonyos mértékben kiegészítik egymást; úgyhogy az útmutatásnak egészét nem is mondhatni csekélynek. Ha az irodalomban mindamellett sem látunk haladást ezen a téren, oka talán az, hogy a különböző időszakokban szórványosan megjelent dolgozatok, nem lévén szem előtt, feledésbe mentek. Szükséges tehát a már eddig meglevő

becses anyagból kiszemelni és együvé foglalni mindazt, a mi legjobban megvilágítja a kérdést egészében úgy, mint részleteiben.

2. §.

Szórendünk irodalma.

Ez értekezés csak bevezető része egy, később megírandó rendszeres munkának. De minthogy a szórendnek a lényegét és alapvonásait behatóan fejtegeti, magában véve is külön egészet tesz ki. — Nem kerülhette ki figyelmemet az a körülmény, hogy a magyar szórend elméletét illetőleg, nyelvészetünkben még ma sincs köz megállapodás. A tisztelt Akadémiát ez indíthatta rá már évekkel ezelőtt, hogy a mikor a szórendet iktatta a pályakérdések sorába, a szórend elmélete tárgyalását hangsúlyozta, mint a megoldandó feladatok legfőbbikét. (E lépésnek nem volt eredménye, és a szórend egy évre rá már nem szerepelt többé a pályakérdések között.) Elkerülhetetlenné válván immár e függő kérdés tisztábihozatala, ki fogom fejteni e részben elfoglalt álláspontomat; hogy az így lerakott alapon biztosan haladhassak tovább, és az ezután folytatandó munkában a bővebb taglalások lehető kerülésével, nyelvtani módszert követve, rövidre szabhassam a szórend kérdése tárgyalását.*)

Mielőtt tovább haladnék, rövid visszapillantást teszek szórendünk multjára. Lássuk, mit és mennyit őriz e részben nyelvészetünk kincses tára? Mennyire haladt a magyar syntax ezen az ösvényen kezdettől fogva egész a mai napig, és mikép oldotta meg feladatát? — Szórendező szárnypróbálgatásnak már régi nyelvészeinknél is akadunk némi nyomára. Mutatványul hadd álljon itt egypár adat. (Corpus Grammat.)

*) A különböző nyomás és jegy egész munkámon végig a következő mozzanatokra figyelmeztet: A ritkított nyomás általában nyomósítást, — példákban pedig erős hangsúlyt jelel. Emelt kitünteti a ritkított írással váltakozó (nagyobb) > is; a gyengébb hangsúlyt a (kisebb) >. — De a mely mondatban csak egyféle nyomatosság szerepel, ott a =, — akár nagy, akár kicsiny, mindig erős (elsőrendű) hangsúlyt jelöl. — A cursiv írás a fejtegetésben csak magyarázólag emeli ki az alakat; példákban pedig, a mikor a rendes írással együtt szerepel, a szórendváltásokat tünteti föl.

Molnár Albert syntaxisa (1610) csak a «Rectio» és «Convenientia» fejezetében magyarázza a szórendet. Külön helye nincs az «Ordó»-nak se nála, se utódainál. «De Rectione in genere. III. Verba cum praepositionibus composita in quibusdam temporibus et modis postponunt praepositionem; interdum dissectam transponunt, ut: *megadom*, reddo. *Admeg*, redde. *Meg akarom adni*.. *Miért adná meg*.. *Meg kell nekünk adnunc*.. — *Bémegyec*.. *Bé ne menny*... *Nem mehetek be*.. (267) stb.»

Komáromi Csipkés György (1655): «3. Tandem ordo in particulis conjugationalibus diligenter observandus. Quaedam enim solum sunt praepositionibiles, ut: *és*, *most*, *ugyanis*, *mivel*, *ragy* etc., quaedam postponibiles tantum, ut *is*, quaedam praep. et postp. pro lubitu, ut *azért*, *annakokaért*.. stb.»

Pereszlényi Pál (1682): Elsőben az igék tárgyalásánál fejtegeti az «affixák» változó rendét: «*hozzá megyek*, *kivül járok*, *belől nézek* stb. — *és: cselekedd-meg*, *menny-el*,.. *jőj-el* (361). Syntaxisában (De Relativo cum antecedente) az *a' ki*, *a' mely*, *a' mi* szokat tárgyalván (Isten lakik az égben, *kít* imádunk *a' földön*), az *a mely*-nek a név elé tételéről is megemlékezik: *A mely embert látok*, Péter az (512). — A névutókról és ragokról helyesen jegyzi meg: «..nominibus postponuntur, unde rectius dicerentur *postpositiones*» (530).

Kövesdi Pál (1686). Syntaxisában említésre méltó az, hogy a névutók (szerinte szintén «praepositiones») a névnek utána is állhatnak. «Hæc si articulo notantur, Dativo praeponi possunt, ut: *Alatta az padlásnak*, — *mellette az toronnak* (576. 577).»

Tótfalusi Miklós (1683—1697), és Tsétsi János (1708) az orthographiát tárgyzó művecskéikben csak «per tangentem» szalasztanak ki egy pár szórendi mozzanatot. Az utóbbi óvainti a tanulót az olyan szórendezéstől mint: *a rosz király* pénze, e h. «*a király rosz pénze*» (684). Hát csakugyan szükséges volt az ilyen intés 1708-ban?!

Édes-kevés ez mindössze is, Tisztelt Akadémia! És ez a kevés is 1539-től 1708-ig, vagyis mintegy százhetven év alatt került ki nyelvészetünk műhelyeiből! E szórendbeli sziporkák csak annyi világot terjesztenek, hogy lássuk egypár pillanatra az akkori homályt. Egyébiránt a későbbi nyelvtanok is csak a tisztán grammatikai kérdéseket taglalták kisebb-nagyobb sikerrel; de hogy a

szófüzés, és ennek körében a szórend ügyét előbbre nem vitték, mondanom sem kell.

Az e végre teendő kutatásainknál nem kell messzire visszanyúlnunk. Nyelvészetünknek a szórend kérdésére is kiterjedő munkássága csak a múlt század végén indult meg. A komoly kezdetet innen kell számítanunk; és az aztán igazi «kezdet» volt. Mondja is Toldy Ferencz «A magy. irodalom-történet» című művében (a hol megróvja a «debreceni iskola» empirismusát): «Nem mondhatni, hogy e mozgalom által nyelvészetünk ne nyert volna.» — — — «Bőjtthi, Gyarmathi s a Debreceniek munkái gazdagok ugyan nyelvtényekben, különösen a szókötést illetőleg, melyeket eladdig a kelletinél rövidebb magyar nyelvtanok még nem lajstromoztak; — — «De egyik sem birt nyelvtani anyagán uralkodni stb. (I. 132—134.) És ez így volt valóban.

Lássuk Gyarmathi Sámuelnek «Okoskodva tanító Magyar Nyelv-mester»-ét (1794). A syntaxisnak (Összerakás) többi részeivel együtt és összevegyítve tárgyalja a szórendet, szám-talan «törvényben», a melyeket eleinte latinul és magyarul, — azután csak magyarul formuláz, tömérdek jegyzettel kísér és többnyire talpraesett példákkal, magvas közmondásokkal i p a r k o d i k megvilágítani. Ez mind igen szép és dicséretes. De a szórend sarkelveinek nyoma sincs művében. «Főszabálya» (94) — a melynek egyébiránt maga is elismeri hiányosságát — ím ez: «— — — rendeld úgy a szokat, a mint a gondolatok egymás után következnek és egymásból függenek, és a mint mások téged legkönnyebben, leghamarébb és legtökéletesebben megértének». Ezzel ugyan semmit se mond. De vannak aztán sikerült részletek; pl. (11. törv. 1. jegyzet): «Elöl áll a Regens: A bírónak a háza elégett; de a pape nem («A bíró háza» szabatosabb lenne). — Hátul áll a Regens: A házát a fiamnak vertek fel; de a tsűrít a leányomnak.» — A sok elhibázott paradigmáról hallgatok.

A Debreceni Grammatika (1795). Csak két tagra osztja a syntaxis (a Szók Elrendelését). Az egyik a szók Összeillesztése (synt. Convenientiæ); a másik a szók Összeigazítása (synt. Regiminis). Külön «syntaxis Ordinis» nincs e szerint. Az Elrendelés definitiója ez: «Mikor a Beszédnek . . . Részeit egymással valamely Nyelvnek természete és tulajdon-

ságai szerint úgy szerkesztjük egybe és úgy helyhez-tet-jük el: hogy beszédünket akár ki is, a Nyelvet tudván megértheti . . . — .» Hát ez is csak olyan magyarázás, mint a Gyarmathié. Ebben a munkában is hasztalan keresnénk rendszert és irányelvet; de van benne nem egy meglehetősen útbaigazítás.

Így például a fogalmak különböző jelentőségéről való sejtlemre mutat a 69. Regulának CXLI. §-a (Az összetett Igék Elrendeléséről), mely szerint: ez igék gyakran «megszaggatódnak és . . . hol ide hol amoda «helyhez-tetődnek»; pl. ki viszem a kést. Ez sokféleképpen változik: a kést viszem ki; a kést kiviszem; viszem ki a kést stb. Szintűgy: ki ne vidd a k.; a k. ne vidd ki; ne a k. v. ki stb. — A 70. Reg. szerint: « . . . vigyáznunk kell, hogy mellyikbenn (melyik szóban) vagyon a főbb tzelünk? vagy mellyiket akarjuk inkább megértetni? (Örömet meg-súgnám neki ezt az egy szót: «nyomosítani») és mindenkor azt a szót kell legelől tenni» (illetőleg az ige elé): Vidd ki a kést; ki vidd a kést; a kést v. ki. — A 71. Reg. a kérdés föltevése czélszerűségét hangoztatja; pl. Ki lötte meg azt a nyulat? Melyik fáról szedték le a cseresznyét? — — Így a feleletbenn is . . . A lötte meg a nyulat; te szaladtál el.» — 91. Reg. fölemlíti a többi közt, hogy «valamely mondásnak teljes értelme a következő, vagy azt megelőző mondstól vagy szótól függ stb. — ; pl. Ifjanta nem a hasznos könyveket olvasta, (hanem a Románokat' sat.); ha szintén az effélék sokszor kimaradnak is beszédinkből.» — Az ezekhez hasonló taglalásokban nem szűkölködik a «Debreceni Grammatica».

Hogy a mostani évszáz elején is csak tapogatódnak a szórend kérdésében, kitetszik Márton József nyelvtanából (Versuch einer ausführl. prakt. Ung. Sprachlehre für Deutsche. Wien 1809). Miket nem mond legott a bevezetésben?! (Wortfügung. 186.) Azt mondja, hogy a magyar szórendről nem lehet szabályokat alkotni. Folytatja azután: «Die Ung. Sprache hat nämlich diese besondere Eigenthümlichkeit, dass man darin jenen Theil der Rede, der den stärksten Nachdruck haben soll, mit seinem Anhang gleich auf den ersten Platz des Satzes setzet, welchem dann die übrigen in der nämlichen Ordnung, in welcher ihr Nachdruck abnimmt, folgen». Megmagyaráznám; de nem értem. — Mondja aztán: hogy a magyar szerkezet annyszor forgatható, a hányszor a szavak száma engedi; és hogy a mondat jelentése a nyomatosságra nézve

mindannyiszor különböző. Szerkeszt is, nem ugyan tizenhat külön mondatot, — a mire vállalkozott; négy tagból állván az alapszöveg — hanem tizenkettőt, és hozzá teszi: «u. s. w.» — Ez a 4-szer 4 nem igen sikerül neki. A példák sorát magyartalan szórend nyitja meg: *Az atyám a házát eladta* (a németet híven utánozva: Mein Vater (hat) sein Haus verkauft). Ehhez hozzájárul még három elhibázott szerkezet: *A házát az atyám eladta*. *Adta el a házát az atyám?* *Adta a házát az atyám el?* — A többi nyolcz szerkezet kifogástalan: *Az atyám eladta a házát*; (v. *Az atyám eladta a házát*. Ezt kell vala kiinduló pontnak választania.) *Az atyám a házát adta el*. *Az atyám adta el a házát* stb.

Az igének háttérbe szorítását — ezt az egy idő óta divatozó nagy hibát — Márton plane szabálylyá teszi. Azt mondja: «Das Zeitwort steht gewöhnlich am Ende des Satzes; Z. B. *Tegnap az atyámmal a kertben voltam* (Miért nem így: *Tegnap a kertben voltam az atyámmal* — ?) Ugyanezt tanítja egy a szótára cikkeit megelőző szabály is; pl. *Tegnap a Dunában megfürödtem* e h. *Tegnap megfürödtem a Dunában*). Még a csupán két tagból álló mondatban is a körülmények határozzák meg, havajjon helyes szórend-e például az ilyen; a Dunában fürödtem. Még kényesebb a kettőnél több tagú olyan fajta mondat, a melyben az ige, vagy ha ez, — mint a Márton példáiban, — nem áll pusztán, az állítmányegészítő a nyomosított szó (tegnap a kertben voltam; tegnap megfürödtem a Dunában). Ez: tegnap a Dunában megfürödtem hibás szerkezet; a mily hibásak ezek: «Elnök az ülést megnyitván, .;» (Ki ne ismerné ezt a változatlan rendű szép szócsoporthozat?!). «A bizottság a vitát holnap folytatja». «A tárgyalások föltétlenül megnyitvatni fognak» stb. — Nem mondom, hogy a nyomatos állítmányt soha se tegyük a mondat végére. Jó helyen áll az ott is akárhányszor; de nem az olyan mondatokban, a minőket idéztem.

Ha ezt mondom, például: «Képzeld csak: *Ez a két vásott fiú a Duna közepén keringőzött!*» — itt a furcsa történetet jelező ige a hatás fokozása végett került a legutolsó helyre. De ilyen hatásra nincs szükség akkor, a mikor egyszerűen elbeszélem,

hogy: *Tegnap megfürödtem a Dünában. A bizottság holnap folytatja a tárgyalást* stb. — Kelleténél tovább időztem talán ennél a mozzanatnál; de szükségesnek tartottam már itt, jó öreg Mártonunk szerencsétlen szabályánál feljajdulni a szóban forgó vétség ellen, és mintegy jelszóul ajánlani a magyar szórend tanulójának a következő mondást: «Előbbre az igével!»

Hát Versegghy Ferencz jobban kalauzolja-e a közönséget szórendünk rengetegében? — 1817-ben németül és latinul, 1818-ban magyarul adta ki nyelvtanát. Főregulája azonos a Márton 368. §-ában előadottakkal. «A nyomadékok», szerinte is, «garádicsonkint fogynak. — 1. A főnyomadék a nevező esetenn fekszik e mondásban: *Az oroszok megverték a lengyeleket*. (Itt épen a nevezőn — mint inchoativumon — nincs és nem is lehet főnyomadék.) — «Nevekedik» — szerinte — «e nyomadék, ha a meg előszócska az ige után tétetik: *Az oroszok verték meg a lengyeleket. Az oroszok a lengyeleket verték meg* stb.» — Ezt úgy igazítom ki, hogy: így nem «n ö v e k e d i k», hanem csak «így j ő l é t r e» a nyomadék. — A német és a latin kiadásban a következő rendet is találni: *az oroszok a törököket megverték; a törököket az or. megr.* — Az egy évvel később megjelent magyar kiadásban már nem fordul elő ilyen szerkezet. Bizonyos vagyok benne, hogy Versegghy a családja vagy ismerősei körében így beszelt: «Tudjátok, mi az újság? *Az oroszok megverték a törököket*»; nem így: «*Az oroszok a törököket megverték*». De hiába! A legtöbb ember egészen más teremtéssé válik, mielőtt «ex cathedra» beszél. — A korábbi nyelvészek (Gyarmathi s a «Debreczeniek») igaz, hogy csak körülírták, magyarázgatták a fogalmak nyomatosságát; nem tudtak nevet adni neki. Még akkor nem beszéltek «nyomadék»-ról, «hangkinyomás»-ról (Nachdruck, Betonung); de legalább meglehetősen útmutatást adtak lényege kipuhatólására. Ez útmutatásnak mindakkoráig, mint látjuk, nem volt fogantatja.

3. §.

Szórendünk irodalma. (Folyt. — Az «Ερμης».)

Húsz évre rá, 1838-ban megjelent az «Athenæum»-ban Fogarasi Jánosnak «Ερμης» című cikksorozata (13. 16. 19. sz.). E dolgozatnak egy elvitázhatatlan érdeme van; és az az,

hogy az illető fogalomnak különös kiemelésével együttjáró szórendezésre irányozza a figyelmet. Felejtethetlen tudósunk, helyes észleléssel, rámutat a magyar igének fogalom-nyomosító erejére, és ennek kapcsán a szerkezetnek többféle alakulásaira. Ezzel ő könnyen érthetővé teszi azt az irányelvet, a melyről az őt megelőző nyelvészek egész csoportozatának csak sejtelme volt, s a melyet a kiválóbbak is homályosan magyaráztak és nagyrészt hibásan alkalmaztak. Fogarasi annak a nyelvténynek a nyomán, mely szerint élőbeszédben az erősen nyomosított fogalmon lévő erős hangsúlylyal együtt jár a szerkezetnek különös alakulása: a hangsúlyra (hangnyomatekra) alapítja a magyar szórendezést. Helyese ez az elmélet? Erre a kérdésre később felelek. Lássuk elsőben, mit mond az «Eureka» írója?

I. cikk. F. nézete szerint: «a magyar nyelvben nem szükség a szokat katonai sorba állítani, hogy ott meg ne mozduljanak». . — «a magyar szók szabadon mozognak, csupán az alább mondandó szabályra ügyelettel, előre, közbe és hátra, a mint a beszélőnek hamarabb eszébe jut, vagy a művész, szónok és író izlese kívánja».

II. cikk. Annak a gyors megtudása, hogy melyik a hangsúlyos szó, «vagy kérdővé alakítjuk a mondatot, vagy tagadóvá. Ha kérdővé alakítjuk, azon szón fekszik a hangsúly, melylyel a kérdésre felelünk, p. o. ezt: «az oroszok megverték a törököket» ennyikép kérdezhetjük: kik vertek meg a törököket? felelet: az oroszok; kiket vertek meg az oroszok? felelet: a törököket; mit tettek az oroszok a törökökkel? felelet: megverték; de még így is kérhetem: megverték az or. a törököket? felelet: meg — stb.» (Következik azután a tagadóra alakítás.)

«Általános elv a magyar szóhelyezésben: Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az igére kell ügyelni. Főszabály: «A hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban levő ige; a többi szók előbb utóbb állhatnak s akármely renddel következhetnek, p. o. tegnap a játszárban voltam, vagy: a játszárban voltam tegnap stb.» — Következnek az «alsóbb osztályú szabályok»: 1. Az «előrag»-nak hátravetéséről szól, és különösen kiemeli a főszabálynak ezt a tételét:

a többi szók akárhol állhatnak. Például: tegnap a színházat látogattam *meg*, vagy a szính. lát. *meg* tegnap. Más példa (Mártonból): az atyám adta *el* a házát, v. a h. az aty. adta *el* . . . az aty. adta a házát *el*; *el* az aty. adta a házát, vagy: a házát *el* az atyám adta. — «Tehát ide is tartozik» — mondja F. — «a főszabálynak azon része: a többi szók akárhol állhatnak». — 2. Az olyan eseteket tárgyalja, a melyekben az igekötő *el* nem válik az igétől («a többi szók akárhol állhatnak»); pl. tegnap a színházat meglátogattam stb. — (Verseghyből): az oroszok megverték a törököket, v. az or. a tör. megverték. (Mártonból): az atyám a házát eladta, v. az aty. eladta a házát stb. — F. tagadja (Mártonnal, Verseghyvel szemben), hogy a szórend változása itt változó értelmet ad a mondatnak; «ezek mind egyet tesznek» — azt mondja —; «mert mindenik szót tehetem, a hova akarom —». — 3. Az előrag nélkül álló igére vonatkozik. Az ilyen ige «legalkalmasabban előre tétethetik»: voltam tegnap a színházban . . . Legalkalmasabban; mert élő beszédben, ha rajta van a hangsúly, F. szerint, akárhol állhat; írásban pedig vesszőt teszünk az igét megelőző szó után; pl. tegnap, voltam a szhb., vagy: a szhb., voltam tegnap. — 4. A határozatlan módú ígéről szól. Példák: a színházat meg fogom látogatni . . . v. látogatni meg fogom a sz. stb. És mikor nem magán van a hangsúly: a színházat fogom meglátogatni, v. látogatni meg; vagy: meglátogatni a színházat fogom; vagy: látogatni meg a szính. fogom; vagy «(a hangsúly magán a határozatlan módon fekvén) meglátogatni fogom a színházat» — és így tovább (a tagadó, kérdő, parancsoló mondatok rende).

III. cikk (a mű befejezése). Itt elősorol F., — mint mondja, «néhány ritkán előforduló eseteket, melyekre a főszabály nem egészen illik; tehát ezeket» — úgy szól — «kivételeknek tarthatjuk». Bizonyos szók után t. i. az ige megtartja előragját, ha rajtuk van is a hangsúly. Ilyenek: a) *mind, minden, mindjárt, tüstént, örökké, szüntelen*, stb. —; pl. taval minden játékszínt meglátogattam (nem: . . látogattam *meg*. b) az *is* kötőszótól nyomosított fogalmak; pl. az atyám *is* eladta a házát; nem: . . is adta *el*. c) az igehatározók (de úgy látszik, csak melyek melléknévtől származtak). Ezek «ha rajtuk fekszik is a hangsúly, az igét mindkétképen elfogadják, akár előraggal, t. i. akár e nélkül,

p. o. taval szorgalmasan *meg*-látogattam, vagy: látogattam *meg* a színházat».

Ezek után a fő- és melléknév, névutó, birtokos és birtok, kötőszó és névhatározó rendét adja elő. — E velős kivonat eléggé tájékoz bennünket az «Eureka» vezérelve és az ebből folyó szabályok iránt.

A szórendet a hangsúly nem szabályozza. A szók elrakásának a hangnyomaték nem szolgálhat alappjául. Ezt határozottan állítom már e helyen is. De a Fogarasi taglalásai bírálataiban ezúttal azokra az esetekre szorítkozom, a melyekben a hangsúly és a szórend teljesen egybevágnak és egy nyomon járnak. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a magyarban a fogalmak nagy részének erős hangnyomatékával mindannyiszor együttjár az igejelezte nyomosítást kitüntető szórend; úgyhogy az ilyen fogalmakra nézve F. bátran mondhatta: «A hangsúlyos szót (szabatosan: «fogalmat») követi tüstént a határozott módban lévő ige». F. egyébiránt maga is észrevette szabálya fogatkozását. Elő is sorolja, mint láttuk, a III. cikkben a, nézete szerint ritkán, (de hát mégis) előforduló eseteket, a melyekre ez a főszabály — mint mondja — «nem egészen illik». (Meglátjuk később, hogy ez esetek legiókra rúgnak.) — Én-nekem most a főszabályt meg nem hazudtoló hangsúlyos fogalmakkal lesz dolgom.

Az olyan példák mint: az atyám adta el a házát; a házát adta el az atyám stb. tökéletesen igazolják a főszabálynak itt idézett első részét. De vannak itt olyan példák és olyan tételek is, a melyek bő alkalmat adnak hibás elrakásra. A hibának fő oka amaz «általános elv»-ben rejlik: «Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az igére kell ügyelni». «Mennyi philosophia van ezen elvben!» — kiált fel tudósunk. Valamivel alább ezt mondja ugyan: .. «csupán vagy legalább főleg ezekre (hangs. szó és ige) kell ügyelni»; de az alkalmazásban mégis csak ezekre ügyel. Nem ok nélkül szerepel itt az az untalan ismétlődő állítás, — mondhatnám: biztatás, hogy: «a többi szó (és a hangsúlyos ige is, ha van előragja) akárhol állhat». Így keletkezik aztán az olyan rendezés mint: *el* az atyám *adta* a házát; a *h. el* az aty. *adta*; az atyám *is* a házát *eladta*; — *látogatni meg* a színházat fogom; *látogatni meg* fogom a színházat; *me glátogatni* (vessző), fogom a színházat. — Itt a szavak

csakugyan úgy követik egymást, a mint épen «eszébe jutnak» az embernek; csakhogy így hibásan rakva jutnak eszébe.

Szintoly nagy tévedést látok abban az állításban is, hogy például e mondatok: *az oroszok megverték a törököket; a törököket megv. az oroszok; megverték az or. a törököket* stb. stb. «mind egyet tesznek». E szerint csak a következő szerkezetek közt volna értelemkülönbség: az oroszok a törököket verték meg; a törököket az oroszok verték meg stb. —; az atyám a házat adta el; a házat az atyám adta el stb. —? Mivé lesznek ekkor az előbb idéztem példákban a jelentésnek kétségtelenül különböző árnyéklatai? Élőbeszédben a hangsúly jeleli, az igaz; de ez nem elég. Szabályos, magyaros szerkezet is kell hozzá.

F., mint látjuk, mindent, — hogy úgy mondjam, — egy fogásra akaszt; nem ügyelve a szerkezet-alakulásnak és a hangsúlynak többi mozzanataira, se az illető mondatot megelőző gondolatra, a mely pedig lényegesen befolyhat a szavak rendére; pl. «(Tegnap, úgy-e, nem voltál a hangversenyben? Felelet: (Összetéveszted az estéket.) Tegnap voltam a hangversenyben; tegnapelőtt nem voltam». — Ez a mondatcsoport nem szorult magyarázatra. Az első mondat máris eleve jelzi a másik kettőnek értelmét, szerkezetét, hangsúlyát. E három tényező egyébiránt itt egyenként véve is azonnal tájékoz minket, és meggyőz egyszersmind arról is, hogy a középső mondatban (a Fogarasi-felében: «tegnap voltam a hangversenyben») fölösleges a «tegnap» után fontoskodó vessző. —

Rámutattam az «Eureka» hibáira. De ismétlem e mellett, a mit már előrebocsátottam volt, hogy e műnek egy tagadhatatlan érdeme van: Eléggé érthetően ismerteti a magyar igének nyomosító erejét és szórend-jelző szerepét. Ez a nyomosító és a szórendnek legkiválóbb mozzanatát kitüntető sajátság azon a nyelvtényen alapszik, melynél fogva a különösen kiemelendő fogalmat mindannyiszor az ige követi nyomban. A magyar szórendezést leginkább ez a mozzanat különbözteti meg más nyelvek szórendétől. Nyelvünknek igazi különlegessége ez, a mely akkorig, mint látjuk, meglehetősen ismeretlen volt nyelvtanítóink előtt. Ők hasztalan keresték szórendünk varázsigéjét. Fogarasi kinyomozta, és fölismerte magában a magyar igében. Észleléseinek ez egy eredménye, — bármennyire tévedt is ő máskülönben, — már magában véve is fontossá és becsessé teszi «Eureká»-ját.

4. §.

Szórendünk irodalma. (Folyt.)

A nyolcz évvel ezután megjelent dolgozatok épen nem vitték előbbre a kérdést. Így: a «Magyar nyelv rendszere» (közrebocsátotta a Magyar Tud. Társaság. 1846.) oly gyorsan végez vele (ritka sorú 11 lapon), hogy már ennél fogva sem járulhatott tisztábahozatalához. A benne foglalt szabályok az «Eureká»-t juttatják eszünkbe; csak hogy itt gondosan kerülve látjuk a «hangsúly» szót, és e helyett mindannyiszor «súly», «fősúly» «nyomosság», «nyomatosság» kifejezésekkel találkozunk. — A «különösb szabályok»-nak az ígét tárgyazó pontjai közül 1) szerint: «Midőn a fősúly az ígén van, ez rendszeren legelül tétetik, s akkor az utána jövő szó kap némi nyomatosságot; pl. *Visz búzát Péter a vásárra?*» — Az ígén levő fősúly, nézetem szerint, nem ok rá, hogy az ilyen ige, akárcsak rendszeren is legelül álljon; pl. (Pál *visz*). Hát Péter *visz-e* búzát a vásárra? — (Pál *nem* *visz*; de) Péter *visz b. a v.* — E mondatokban is az ígére esik a fősúly; az ige mégsem áll legelül. — Az, hogy a legelül álló nyomatós ígét követő fogalom kap-e némi nyomatosságot vagy sem: a körülményektől függ; pl. Nagy kérdés: *visz-e* Péter *bú z á t* a vásárra? (Tudtomra *z a b o t* *visz*.) Itt nem a legott következő fogalomnak jut a másod-nyomatosság.

2) szerint: «Minden egyéb esetekben legnyomatósabb azon szó, mely közvetlen az ige előtt áll. Úgy látszik, hogy az ige nyomosító ereje némileg még a többi előtte álló szóra is elterjed; de ezen nyomosság a távulság szerint mindinkább kisebbedik stb.» — Ez az utóbbi tétel is csalódás szülöttje. Nagyon sokat követelnek az ígétől a műnek szerzői. Untig elég, ha egy fogalmat nyomosít az ige isten igazában; vagy ha magán hagyja az egész súlyt. Ne kívánjuk tőle, hogy még ezenfölül is nyomosítsa előre és hátrafelé. Azzal a kijelentéssel fejezem be a bírálatot, hogy vannak e dolgozatban szabatosabb taglalások is; ilyenek: az ígekötők, az *is* kötőszó, a kérdő, tiltó, tagadó szók rendet tárgyaló részletes szabályok. Kár, hogy oly szűkre vannak szabva.

Ugyancsak 1846-ban megjelent Szilágyi Istvánnak az Akadémiától koszorúzott pályaműve is, e czímen: «A magyar szókötésről». Vannak benne szabatos magyarázatok, elmeéllel tett

észrevételek. Egyik másik szabály: helyes logikára vall; de van benne sok hibás tétel és a czelon túllövő philosophálás is; mégpedig épen a fő kérdésben. Lássuk, mit mond az «Egyetemes szabály»? Így hangzik: «A mondat főrészei állásrendje függ az eszmék elmébeni keletkezése rendétől» (57). Merész logika! Kitünően megróvja Brassai «A magy. mondatról» című munkájában (Ak. Értes. III. jegyzet. 271): «Körülbelül olyan szabály, mint ha azt mondanók, hogy az asztalosnak, mikor széket, ágyat . . készít, abban a rendben kell a szerszámai használni, a melyben a történet a kezébe játszodja! Nem, a beszélő nem gép, mely fűv s billentyűk hatására szól, hanem szabad akaratral felruházott okos ember, a ki kifejezéseit a célhoz, t. i. a hallóra teendő hatáshoz alkalmazza». — — — «(ama követelt elv) annyira nem áll, hogy éppen az ellenkező állítmány az igaz: t. i. az eszmék rendje függ a szóknak bizonyos nyelvben szokott rendétől.» — Egyetértek Brassaival.

Szilágyi: rendes és nyomatos sorozatot különböztet meg. Helyes szabály: de már legelső példája is alapos ok nélkül hátra tolja az állítmányt; «Az igaz isten téged e bűnödért meglátogat». A legnagyobb pathos sem kívánja itt azt, hogy «meglátogat», mint botnál a bunkó, a mondatnak a legvégén legyen. Magyarosan így beszélünk: Az igaz isten meglátogat téged e bűnödért; vagy: . . . e bűnödért meglátogat téged stb. — A nyomatos sorozat tárgyalása mindvégig hibás. (Mindjárt példákban): *A francziák megrverték az angolokat.* Sz. szerint a fősúly itt a *francziák-on* van (!); a második súly a *megrverték* igén (!). *A francziák* a nyomosító erő; a *megrverték* a nyomosított = nyomatos szó. «Nyomosítás alá eső szó mindenkor ige» — mondja Szilágyi (66—71). Ez állítások egytől-egyig tévesek. Azt se értem, hogyan kerülhetett ez a mondat a nyomatos sorozatok rovatába? Hisz ennél rendesebb szerkezetű mondatot képzelni sem lehet. — Sz. alapos kifogásokat tesz Fogarasinak több tétele ellen. Ámde vannak az «Eureká»-ban helyes taglalások is; különösen az, a mely az ige nyomosító erejére vonatkozik. Ezt nem kell vala figyelmen kívül hagynia.

Az Akadémiától 1846-ban díjazott pályamunkák közé tartozik Fábrián Istvánnak «A magyar szókötés szabályai» című műve is. A «fő elv» benne ím ez: A magyar a mondatnak

mindenik részét annak elejére teheti, azt kiemelheti, ha t. i. a nyomaték reá esik.» Ez Mártonra és Verseghyre emlékeztet engem. Példák (az ige tárgya elül): *a lengyeleket megverték az oroszok*; fokozott nyomaték: *a lengyeleket verték meg az oroszok*. E szerint: «a lengyeleket» az 'első mondatban máris nyomatékos fogalom (pedig dehogy az!); és ez a nyomaték csak fokozódnék a második mondatban! (Ez Verseghy szabálya.) — Fábián is teljesen félreismeri a nyomatosságot; pedig ennek ismerete nélkül a magyar szórend szabályainak sikeres levonása lehetetlen.

Ime: 1846-ban, mégcsak negyven évvel ezelőtt, mennyire tévelyegnek syntaktikusaink a szórend mezején! Mily sűrű köd takarja a tért, csaknem nyomban az «Eureka» után, a mely, — hogy kelletinél többet ne mondjak, — az ige-adta nyomosítás iránt meglehetősen tájékozhatta volna a későbbi nyelvtanírókat. Most, midőn az 1846-ik évnél egy perczre megállapodva, visszatekintünk a magyar szórend irodalmának háromszázéves multjára és munkássaira, csak azt látjuk, hogy e munkások, — az idéztem szellemek, — egy társuk kivételével, hasztalan keresték a kérdés megoldásának a kulcsát, és hogy formaszerinti szabályokra mutogatva, épen azt az irányt jelezték, a mely egész bizonyossággal félrevezeti követőjét.

5. §.

Szórendünk irodalma. (Folyt.)

Így állott szórendünk ügye mintegy negyven évvel ezelőtt. De már ezután csakugyan észrevehető lendületet vőn, és lassan bár, de csak haladt előre. Az ez időszakba eső és e részben figyelemre méltó dolgozatokat, minthogy szemünk előtt vannak, jóformán csak érinteni fogom; megpedzve mintegy némely jellemzőbb vonásukat. Csak Brassai Sámuelnek tárgyunkra vonatkozó fejtegetéseit ismertetem bővebben, velős kivonatban.

Gyergyai Ferencz, «A magyar nyelv sajátosságairól» 1856-ban írt munkájának végső fejezetében a szó- és mondatrendet tárgyalja, — mint mondja, «némely főbb pontban, csak azokra terjeszkedve, a melyek ellen vétséget tapasztalt némely írónál.» — A mennyit mintegy huszonegy lapon és egypár szabályban el lehet a szó- és mondatrendről mondani, mind benne van; még-

pedig talpraesetten. — A mondat, Gy. szerint, kétféle: *értelmező* és *nyomositó*. A 7-ik szabályban a magyar szórendnek azt a sajátosságát magyarázza, mely szerint: «értelmező mondatban az alany közvetlen áll az állítmány mellett stb. . . pl. A fiú kifutott az utcára (nem: A fiú az utcára kifutott). A gazda kivitte magával fiát a mezőre (nem pedig: A gazda magával fiát a mezőre kivitte). A legény elment a postára egy levéllel (nem így: A legény a postára egy levéllel elment. Nem helyes tehát «ezeket úgy rendezni, hogy az ige végül álljon». — Számos példában kiigazít egy csomó hibás szerkezetű mondatot.

Fogarasi nagy munkája: «Hangsúly, vagyis nyomaték a magyar nyelvben» 1860-ban jelent meg. Két részből áll. Olvasta az Akadémiában 1860. febr. 27-én és 1860. június 4-én (Akadémiai Értesítő I. köt.). A szerző itt a magyar hangsúlynak rendszeres kifejtését tűzte ki feladatául. Ennek kapcsán a szórendet is tárgyalja; részletekbe hatólag fejtegetvén az «Eureká»-ban foglalt elveket. A hangnyomaték fajait a fogalmak különböző jelentősége szerint különbözteti és osztályozza. «Az erős nyomaték: 1. *igeható*, 2. *nemigeható*. Az *igeható*: a) *igekonozó*, b) *igénfekerő*». Legerősebb nyomaték az *igekonozó* (főv. *vezérnyomaték*), mint a mely «mind a jelentőséget, mind a hangidomot, mind a szórendet tekintve az egész mondaton uralkodik, és egy egyszerű mondatban csak egy lehet». Példák: *Isten e világot sēmmiből teremtette. — Az isten sēmmiből hozta elő a világot.*

«Az *igénfekerő* magát az állítmányt (prædicatumot) emeli ki, . . . a hangidomra ugyan befolyással bír, de a szórendre nem stb.» Példák: *fürödtem tegnap a gőzfürdőben; tegnap a gőzfürdőben mēgfürödtem* (sereghajtó itt a szegény állítmány.); *tegn. mēgfürödtem a gőzf. stb.* — *Nemigeható nyomatékok*: a) *összeségi* (1. *mindenséget*, 2. *sokaságot* jelentő); pl. *minden erőnket mēgfeszítettük stb.* —; továbbá «az ezekkel hasonértelműek; pl. *azonnal elmondom; mindannyiszor mēglátogatálak stb.* —; b) *mondatfoglaló* c) *ellentéti*, d) *megszólító*. — Ezekén kívül vannak *gyöngébb nyomatékok* is. — Az értekezésnek utolsó részében számos példa van prózairóink és költőink műveiből, népdalokból stb.

Következik most Brassaiak nagyszabású műve: «A ma-

gyar mondat». (Az Akadémiában előadva: 1860. jún. 4. — 1863. május 1. — 1864. jun. 20. — Akad. Értes. I. III. köt.) — Három értekezés. Szórendtárgyazó részei, dióhéjba szorítva, a következők:

«A mondat harmadrendbeli sajátosságát a szórend hordozza.» — (I. értekezés. A 11. §. czíme.) «Most érkezünk már» — mondja Brassai — «ügyünk legszövevényesebb és legkevésbé is fejtett feladatára, a szórend elméletére. Itt hiszem én, hogy némi világot vetettem a homályban, s ha valahol, itt óhajtok kritikát: szigorút ugyan, de nem lenézőt vagy fitymálót, mely ítéletet hozzon, mielőtt a perlevelekbe benézett volna.» — A kritika itt, magától érthetőleg, elkerülhetetlen. A hangsúly kérdése tárgyalásakor meg fogom bírálni e munkát, egészen úgy, a mint jogosan várja szerzője. Itt csak annyit mondok róla, hogy jeles dolgozat, a mely nem, mint Br. mondja, «némi», hanem erős és messzeterjedő világot vet a kérdésre.

Szórendünk vizsgálásában Br., — szintúgy mint Fogarasi, — a hangsúlyhoz folyamodik. Mondja is ugyane szakaszban: «A magyart (magy. szórendet) illetőleg Fogarasi mondta ki az egyetlen egy okos és alapos szót e tárgyban, s ha az első lépésnél meg nem áll s igen hirtelen «Eureká»-t nem kiált vala, tán nem lett volna szükséges a jelen értekezést írnom.» — Mondja továbbá: «Az én puhatólódásaimnak, melyekre nézve a kiinduló pont jó rendin egy vala a Fogarasiéval, II. értekezésemben fogom előadni az eredményeit».

«Tizenötödik sajátosságát a mondatnak és következőleg a nyelvnek a hangsúlyban kereshetni.» (I. értekezés, a 24. §. czíme). Br. itt a következő tények elismerését kéri; «1. Hogy a hangsúly kétféle, u. m. *szóbeli* és *mondatbeli*, a mondatbelin nem értve az indulat hangsúlyát, hanem azt, a mely a mondat alkatától függ. 2. Hogy vannak oly nyelvek, melyekben szóbeli rendes . . . hangsúly nincs. (Franczia nyelv, szláv család, kivéve a muszkát.) 3. Hogy vannak oly nyelvek, melyekben mondatbeli hangsúly van. (Kétségtelenül a magyar; a többire nem méltóztattak fület mozdítani a nyelvészek stb.).»

Minthogy a szerző a mondatot sajátyszerű alapra állítja, kivonatom is csak ezen az alapon készülhetett. Tehát: A mondatban nincs dualismus, vagyis: nincs alany, nincs állítmány. (I. értek. 7. §.) — A mondatigéből, s hozzája

tartozó ige határozókból áll. (8. §.) Ezeken mindaz ér- tendő, «a mit az igr̄en kívül magába foglal a mondat, t. i.: a *casu- sok*, az *elől-* vagy *utóljárós* *nevek* és az *adverbiumok*. A mondat tehát az igr̄en kívül szélesb és szűkebb értelemben vett ige határo- zókat foglal magában. (9. §.)

A mondatban, alkatára nézve van: a) *inchoativum*; b) *mon- datzöm* (a mondat fő része); c) *egészítmény*. — Az *inchoativum* 1. kezdi a mondatot, 2. *accentusa* nincs. Az *accentus* többféle: *fő* és *másodrendű*, — néha *harmadrendű* is. A *fő accentus* a mondat- zömnek első tagján van. A mikor a zömnek emez első tagja közve- tetlen az ige előtt áll: *jelző* nevet visel és magához vonja a (más- különben az igr̄en lévő) fő *accentust*. (A *jelző* tehát az a nyomositott fogalom, a melyen, Fogarasi szerint, úgynevezett «*igevonzó nyo- maték*» van). — A hol az így nyomositott fogalom egyszersmind első tagja a mondatnak, ott nincs *inchoativum*; és a mondat csu- pán zömből áll. — A *inchoativum* tipikus jellemzője az ismere- tesség; a zömé az ismeretlenség. — Az *egészítmény* kétféle: *lénye- ges* vagy szükséges (*accentuált*), és *pótló* (*accentuálatlan*). — A *mon- datzöm* is kétféle: *jelzős* (jelzőből és igéből álló), és *egészítményes* (igéből és egészítményből szerkesztett). (Akad. Értes. III. köt. III. értekezés. 5. §.)

A különbféle mozzanatok magyarázása kétszavú mondaton kezdődik (nevező és ige): *A gyermek játszik* — végig menvén ennek öt formáján: 1. *A gyermek játszik*. 2. *A gyermek játszik*. 3. *Játszik a gyermek*. 4. *Játszik a gyermek*. 5. *Játszik a gyermek*. Mindenek- előtt azt kell vizsgálni, hogy a halló előtt melyik eszme az *ismert* (*tudott*), és melyik az *ismeretlen* (*megtudandó*)?

«E két tengelyvég körül fordul a magyar mondat sphærája» — mondja Brassai. Az ismeretlen eszmét *accentuáljuk*; az ismertet *accentuálatlan* hagyjuk. A fogalmak helyes különböztetésének a kulcsát a *feltehető kérdés* adja kezünkbe, úgyhogy: «*azt a szót nyomositjuk, a melyikről fölteszszük, hogy meg- kérdené a halló vagy olvasó.*» Br. ezt hasznos és biztos kezelésű fogásnak nevezi. Én is annak tartom; — pl. 1. forma: A *tudott fogalom* a «*gyermek.*» Kérdés: *a gyermek mit csinál?* Felelet: *a gyermek játszik*. 2. forma: Az *ismert eszme* a «*ját- szik*»; tehát: *ki játszik? A gyermek játszik*; és így tovább.

Br. az eleinte csak empirice összeállított 5 formát tudományosan rendezi el:

Egyszerű mondat.

Ige és (nevező) határozó.

Teljes mondat (—>)	Mondatzöm (> — v. >>)
Inchoat. nevező.	Jelző és ige.
1. A gyermek. játszik.	2. A gyermek. játszik.
Inchoat. ige.	A gyermek. játszik.
4. Játszik a gyermek.	Ige és egészítmény.
	5. Játssz. a gyermek.
	3. Játssz. a gyermek.

A 2. alatti *játszik* és a 3. alatti *gyermek* végtagján levő fordított jel pusztá «hatósító accentust jelel, a mely amott a jelző,— emitt az ige nyomatekát sehogy se gyengíti, és a melyet (Br. szavai szerint) «a szórendet szabályozó tulajdonképpeni nyelvtani accentusok közzé nem sorozhatni.» (Ez is mind az 5. §-ban áll.)

Következik: *kérdés és parancsolat; névtámasz (articulus); nevező mint tulajdonítvány; accusativus; végül accusativus és ige.* — Ezt követi; a *nevező és accusativus együtt, vagyis a háromszarvú mondat* e példával: *A tanító a gyermeket dicséri.* A különböző értelemárnyéklatok nyitját itt is a már említett kulcs adja meg: «A balló t. i. a) egyeszmét nem tud és kettőt tud; vagy b) kettőt nem tud és egyet tud; vagy c) a három közül egyiket sem tudja stb. stb.» A szórend és a hangsúly e szerint változik (6—11. §§.).

«Visszapillantás» czímen Br. hét pontba foglalja össze, mint mondja «állítmányait és tagadmányait». Az 1. pont így szól: »A magyar mondatban a szók valódi rend és mondatbeli értéke kipuhatólásának valódi kulcsa az accentus.» (12. §.) *) — Ezt követi az *irányragos határozó (nak, nek)* szerepköre tárgyalása (különösen: helye, accentuálása és támaszolása). Példa: *A halottnak hármat harangoznak* (13. 14. §§.). —

*) Itt az 50. jegyzetben (274. l.) mondja Br., hogy a magyar mondat fő accentusát Fogarasi meg ő, egymással való közlekedés nélkül, a magyar föld két különböző és egymástól messze eső pontján, mind a ketten úgy szólva egyszerre találták fel.

Ezután: az *ige, három határozóval*. Itt a szerző egybeállítja «az eddigiekben részint már összeszedett, részint alkalmasszerűleg elszórt elveket» 19 pontban. Ezek közül különösen kiemelem a 9-et: «A tudandó határozók között csak egy járulhat az ige eleibe, mint jelző; a többinek mind hátul a helye, szükséges egészítvény vagy egészítvények képében.» Soha se mondjuk, például: *A tanító a gyermeket dicséri*, hanem mondjuk: *A tanító dicséri a gyermeket*. Az utóbbi szó a szükséges egészítvény. (15. §.) Ezt is igen sikerült észlelésnek tartom. — Következnek erre: *a többi ragos nevek, mint határozók*, és végül: *a tulajdonképp úgynevezett igehatározók*. A) *igekötők*. B) *adverbiumok*. (16—22. §§.)

Ez ime vázlata a terjedelmes munkának. Kimondom itt, — a mit a leggondosabban szerkesztett kivonat sem tüntethet ki kellően, — hogy Br. az accentusnak értelemárnyéklat-jelölő sajátosságait és a magyar mondatban különös fontosságú szerepkörét részletekbe hatólag, ritka elmeélléssel és alaposággal tárgyalja; messze elhagyva Fogarasi, a hangsúly elméletének első megpendítőjét és taglalóját. A fogalmak különböző jelentősége megállapításának e műben elősorolt módjai célravezetőek; magyarázatuk kézzelfogható; úgyhogy a sok helyt igen bő taglalások közepett és a terjedelmes jegyzetek mellett is könnyen eligazodunk mindazokban a szórendi mozzanatokban, a melyekre kiterjeszkedik ez a dolgozat. — Folytatom a visszapillantást:

6. §.

Szórendünk irodalma. (Befej.)

Vadnay Lajosnak «A magyaros szórendről» czímen 1867-ben megjelent és a Magyar T. Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott művecskéje szabatosan fejtegeti a kérdést. Szerinte: «Az igen sarkallik ereje és nyomatéka a mondatnak; azért egyik vagy másik fogalom nyomosítója is mindig az ige.» — A mondat, nagyjában véve (úgy, mint Gyergyainál): *értelmező és nyomosító*. A hibás elrakás miatt gyakran alig érthető nem magyaros beszédet V. is leginkább annak tulajdonítja, hogy sokan, nem méltatván kellő figyelmökre a magyar ige uralmát, «azt hiszik, jól sem írának talán, ha nem a mondat végére biggyesztenék mindig az

igét.» — Nagyszámú példái egytől-egyig kifogástalanok. Különös figyelemre méltó eljárása a szerzőnek az, hogy, részben legalább, osztályozza a fogalmakat, és igen jól megkülönbözteti a *határozott* fogalmat a *határozatlantól*.

Lehr Albertnek Arany «Toldi»-ját magyarázó műve talpraesett jegyzetekkel kíséri nagy költőnk szórendének kiválóbb részleteit. Így a t. k. azt, hogy: az igekötő a tagadó szó után állva is együttmarad az igével az olyan mondatokban, mint: Nem kiment belőle, benn szorult a pára» (V. ének. 166.); — továbbá: a melléknévi jelzőnek a főnévtől való különszakadását: «Tekerő nyilallást érte olyanformát stb.» (VI. 205.); (nyomósított két jelzővel): «Idei búza nincs szép az egész környéken» (nép); — az állítmánynak elülrállását, a mikor az is nyomatos: «Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott» (VI. 230.); — az ige-jelzete nyomatékot ebben: «Sok derék vitézem múlt ki már kezében» (VII. 273.) Itt a «*derék*» van leginkább kiemelve; különben: «Sok bajnok *kiment* már életre-halálra» (VII. 11.); — az *is-es* mondatot ebben: «Csak hamar *is* átkelt Toldi a nagy vizen (IX. 396 — «Ez az *is* nem a bizonyozó, mert akkor ez volna a rend: Csakhamar át *is* kelt T. stb.»); — végül: a sajtátságos szórakást ezekben: «A halálos ágyon ki *megne* bocsátna?!» (XI. 417.); Nem *megjőrendöltem*, hogy előbb vagy utóbb . . .?» (XII. 476.) — A szórend mezején is jeles kalaúz ez a commentáló munka.

Simonyi Zsigmond, — «A magy. kötőszók» című pályamunkájában — Brassai elmélete nyomán taglalja a szórendi kérdéseket. De nagyot módosít ez elméleten azzal, hogy hangsúlyos, még pedig erősen accentuált *inchoativumot* szerepeltet a mondatban («Az *is* szórendje. Szor. alapfogalmak.» 32. l.) Sim. több fontos jelenséget ismertet művében.

A Nagy-Szótar a «szórend» szót másfél sorban értelmezi, és e szavakat csatolja hozzá: «A magyar szórendet a hangsúly szabályozza.» — A szórendről a «hangnyomaték» cikkében emlékezik meg; Fogarasinak a hangsúlyról szóló nagy értekezése nyomán taglálván e kérdést.

A «Nyelvőr»-ben meglehetősen számmal találni a szórendre vonatkozó kisebb-nagyobb dolgozatokat. Egybe kellene gyűjteni,

hogy az olvasó könnyen hozzáférhessen a számos részletet megvilágító és nem egy hibát kiigazító magyarázatokhoz. A legrégibb ezek közül «A magyaros szórendtől való eltérések» című cikk (I. 100), a melynek írója Komáromi Lajos legelsőben is a következő elrakást róvja meg: «...megyénként *is* kell elősorolni.» — Az olyan dolgozatok közül, a melyek, hamindjárt valamely részletet tárgyalólag, a magyar szórend fő vonásait ismertetik, időrendet követve, főlemlitem «Szórend» című első cikksorozatamat (I. 166. 206. 254. 303.), mely az *is* kötőszóval együttjáró elrakást tárgyalván, már elve kiemeli a *természet szerint nyomat* fogalmat és mondatot; ennek kapcsán pedig a különböző szórendet. — Arany Jánosnak «A szórend» című rövidke cikke (II. 7—110.) néhány fontos mozzanatot fejteget. *Állító* és *tagadó* (másképp: *plus* és *minus*) mondatot különböztet. Amazt *positív*, emezt *negatív* jelleműnek mondja; úgyhogy e részben elentétesek az olyan szók, mint: *sokszor* és *ritkán*; *leginkább* és *legkevésbé*; *is* és *sem* stb. — Itt is, úgy mint Vadnaynál, a fogalmak szabatos osztályozásával találkozunk, és olyan schemákkal, a melyek kellően kitüntetik az illető szók különféle sajátságának megfelelő elrakást.

Az *is*-es mondatok szórende később élénk vita tárgyává lett. Részt vettek benne: Simonyi Zsigmond (IX. 289. 337.), Király Pál (IX. 547. 549.); azután én «Szórend» című második cikksorozatommal (XIII. 53. 103. 197. 299. 391.), a melynek I. és II. cikkében mindenekelőtt osztályozom a szókat az elrakásra lényegesen befolyó nyelvtani sajátságuk s a mondatban állásuk (*nyelvtani értékek*) szerint; elősorolom sorakozásuk főbb mozzanatait és a sokféle szerkezetváltozást kitüntető schemákkal ismertetem a magyar szórend alapvonásait. Csak így bocsátkozom «*iterum iterumque*» az *is* szórendi szerepe taglalásába. (E szócskának máris egész kis codexet kitevő irodalma van.) — Irtunk mi egyébiránt más alakok elhelyezkedéséről is; a mit a Nyelvőr-kalauz minden kétséget kizárva bizonyíthat.

Hátra van még az újabb időszakban írt nyelvtanok idevágó munkásságának ismertetése, a melylyel be is fejezem a magyar szórend történetének és irodalmának a vázlatát. E nyelvtanok szórendtárgyazó részei nem szűkölködnek sikerült fejtegetésekben; de, mint már említettem, keveset mondanak erről a sok mondanivalót

kívánó tárgyról. Különös figyelemre méltó a Szvorényi nyelvtana. Már a hatvanas évek elején jelent meg, és mind a szorosán vett grammatika, mind a syntaxis mezején úttörő mű volt; kitűnő munka ma is. Aránylag behatóbban ismerteti a szórendet, és nem egy sikerült fejtegetéssel járul a kérdés megvilágosításához. — Szvorényi a fogalmak különböző nyomatossága alapján kétféle mondatot különböztet: *egyenes* vagy *rendes szerkezetű*, és *fordított* vagy *nyomatas szerkezetű* mondatot (másképp: *egyenes* és *fordított* vagy *nyomatos rend*, vagy *szerkezet*).

Az újabb syntaxisok legtöbbje ezen a nyomon jár. A szórend elnevezésében van ugyan némi eltérés közöttük (pl. *egyenes* helyett: *egyszerű* vagy *természetes* szórend stb.); de ez semmit se változtat a dolognak a lényegén. A kiinduló pont egyébiránt valamennyi nyelvtanban egy és ugyanaz, t. i. a fogalmak kisebb-nagyobb fontossága. — Simonyi Zsigmond, Szinnyi József és Ballagi Mór (az utóbbi németül írt nyelvtanban) nem állítanak föl *egyenes* és *nyomatos rendet*; különös figyelmet fordítanak a hangsúlyra, mint kalauzoló és magyarázó faktorra a szórend kérdéseiben; de még ezek sem mondják az elrakás alapjának vagy egyetlen kulcsának.

Ennek a kapcsában ide iktatom Brassainak a szórendre vonatkozó legújabb nyilatkozatát. A «Budapesti Szemle» 1884. májusi füzetében («Nyelv és irodalom» című cikk. 284. l.) ezt mondja a többi között: «Az első elv az, a melyre réges-régóta sürgetem a figyelmet, tudniillik, hogy a magyarban a szórendnek egyedüli kulcsa a mondat hangnyomatéka. De bizony fölszólalásom és sürgetéseim . . . nem adtak visszhangot.» . . . Mondja ezután panaszosan, hogy «egyetlen egy magyar nyelvtan sem említi a *mondataaccentust*. Lelkők rajta» (Szinnyi Józsefnek említettem nyelvtana, mint a mely 1885-ben jelent meg, «*extra ictum*» van e szerint). — Ezzel befejeztem szórendünk multjának és irodalmának a vázlatát.

Ha csak egy futó pillantást vetünk is az «Eureka» utáni időszakra (1838-tól a mai napig), meggyőződünk róla, hogy a szórend kérdését szünetesen tárgyaló nagy és kicsiny művek, — a nyelvtanokat is ide értve, — ez időszaknak második felebe esnek. Nagyobb világosságban áll most már a kérdés; és e művek mindegyike, több-kevesebb fénysugarat vet rá. De meggyőződünk

egyszersmind arról is, hogy nincs teljes világosság. Nyelvészetünkben a magyar szórend elméletére nézve, — a mit már a bevezetésben jeleztem, — nincs köz megállapodás. Eltérünk egymástól e részben mindamellett is, hogy egy pontban meglehetősen találkozunk, abban t. i., hogy a mondatban szereplő fogalmak különböző jelentőségének döntő befolyása van a szavak elrakására; és hogy az igétől nyomosított fogalmak nyomatossága minden körülmény között elsőrendű, akár «fő vagy elsőrendű nyomaték» (szórend-adta nyom.) a neve, akár «igevonzó hangnyomaték, hangsúly» vagy «fő accentus.»

Egyek vagyunk abban is, hogy ez a nyomosítás erősen kiválik, kimagaslik a magyar szerkezetnek többi mozzanatai közül, és a sajátosság bélyegét nyomja rá. De abban térünk el egymástól, hogy az e kiváló nyomosítással mindannyiszor együttjáró erős hangsúlynak az elrakáshoz való viszonyát nem egyképen fogjuk fel. Ezért nincs még tisztába hozva a magyar szórend elmélete. Az elmélet magyarázásának és kifejtésének többféle útja-módja lehet, egyaránt célravezető; de a nyelv geniuszának megfelelő, vagyis helyes elmélete csak egy lehet. És minthogy éppen a hangsúly kérdése okozza a nézetek elágazását, lássuk elsőben is: miben áll ez a kérdés?

II. FEJEZET.

7. §.

A hangsúly nem foly be a szórendre.

Fogarasi szerint (A «hangsúlyról.» II. rész. Akad. Értes. I. köt. 218): mind a három nyomatékozó rendszer, t. i. az *észteni*, *hangidomi* és *nyelvtani* megvan a magyar beszédben. Nekem itt csupán a «nyelvtanival» van dolgom. Brassai *nyomosító* vagy *mondat accentusának* nevezi; mert hatása az egész mondatra kiterjed. Ez az accentus a szónak mindig az első tagján van. (Ha egytagú a szó, természetesen, az egész szóra kell esnie.)

A különböző hangsúlyozás legott érthetővé teszi a beszédet még akkor is, a mikor a puszta elrakásból is világosan kitetszik az illető fogalmak fontossága, s ezzel együtt a mondat értelemárnyék-lata. A mikor nem hangosan olvas az ember, még akkor is nemde,

legalább gondolatban, accentuálja a nyomatos fogalmat. A néma is erősbben nyögi ki ilyenkor az artikulálatlan hangot. Még fontosabb szerep jut az egyazon szerkezetben változó hangnyomateknek: mert ekkor kizárólag ez tudatja a hallóval a mondat jelentése módosulásait. — A magyarban különösen az teszi fontossá a hangsúlyt, hogy az erős accentussal nagyrészt együttjár az a bizonyos meghatározott szórend, a melyben az ige mindannyiszor követi az illető szót vagy több szóból álló kifejezést; hátravetve a netaláni állitmány-egészítőt, hogy kitüntesse különös jelentőségét az ilyen fogalomnak. — Nagy hibát követ el tehát az olyan nyelvtanító, aki a hangsúlyt kellő figyelembe nem veszi. Az ilyen grammatikusra jogosan alkalmazhatni L. Noeinek Brassaitól idézett észrevételét: «Mais il semble aux grammairiens, qu'on lit toujours et qu'on ne parle jamais». (III. köt. 239.)

A hangsúly elmélete, okszerűen alkalmazva, a magyar szórend sok csinja-binja kimutatásának megbecsülhetetlen tényezője. «Okszerűen alkalmazva», vagyis úgy kezelve, hogy az itt kijelölt korlátok között működjék. Mihelyt szórendező hatalommá, panaceaává tesszük, olyasmit bízván reá, a mire nem alkalmas, rossz szolgálatot teszünk neki, és szintűgy a szórendnek is. — A mikor legelőször hallottam valakitől, hogy az előttem még akkor ismeretlen «Eureka» elvei szerint: a «magyar mondat alakulása az illető szónak ilyen vagy amolyan hangoztatásától függ, nagyon meglepett ez a magyarázat; és azt kérdeztem magamban: «Hogy lehet ez? Hát kottából tanuljuk a magyar szórendet?»

Fogarasinak a hangsúlyról írt munkája eloszlatta kétségemet. Igaz, hogy e szavakon kezdődik: «Huszonhét éve, hogy a magyar szórendet a hangsúly alapján világosságra hoznom sikerült, mint azt akkor az Athenæumban közlém is.» De a II. részben a *nemígeható* nyomatekéről előadottak, a melyek szerint (a szórendre nézve) csupán az *igeronzó* nyomatek «uralodik a mondaton», sokkal kisebb körbe szorítják a hangsúlynak állítólag szórendező sajátosságát. F. itt tetemesen módosítja az «Eureka»-féle főszabályt; külön rovatba iktatván azt a sok erős hangnyomatekű szót, a melynek nem az ige jelzi nyomatosságát. A szerző ezzel nyilván elismeri az e részben különböző sajátosságú szók osztályozása szükségességét. Fogamatossítja is az osztályozást, hamindjárt hiányosan.

Fogarasi és Brassai elmélete ellen elvi kifogásom van. Ez elmélet, nézetem szerint, még az esetre sem állhatna meg, ha az erős hangnyomatekkel kivétel nélkül, mindannyiszor egy nyomon járna az ige-jelezte nyomosítás, vagyis az ennek megfelelő elrakás. A legkisebb szócska sorakozásának is csak belső oka lehet; olyan t. i., a mely az illető nyelv természetében rejlik. A nyelvtani igazságot tehát ott kell keresnünk, nem pedig az olyan külső tünetben, a milyen a szó hangoztatása. Az elvi kifogáshoz csatlakozik a másik, a melyet tagadhatatlan nyelvtények igazolnak. Az ige ugyanis a hangsúlyos kifejezést az előforduló eseteknek körülbelül csak felerészében követi úgy, hogy ezzel az ilyen kifejezésnek a nyomatosságát tüntesse ki egyszersmind (*Váczra utazott tegnapi. Az adatokat gyűjti össze. — Nehézen fogom fel. Későn érsz oda*). — Az erős hangsúlyozás eseteinek másik felerészében nincs meg ez a szórend (*Bizonyosan eljő; eljő bizonyosan. Mindnyájunkat meglepett; meglepte valamennyit. Ezt is leirom; leirom ezt is*). — Fogarasi, — ebbeli bűvárkodása első időszakában, — leginkább csak az előbbi jelenségre figyelt, és ettől félrevezetve, oda ítélte a hangsúlynak a szórendintéző kiváltságot.

Föltéve, bár meg nem engedve, hogy az említettem előbbi jelenség magában véve is elegendő arra, hogy a szórend kérdése egészenek alapjául szolgáljon, még akkor is az illető kifejezésnek a fontossága a döntő szempont; nem pedig a fontosságnak élő szóval való kifejezése, mint a mely mindig csak folyománya ennek a fontosságnak, bármily jó szolgálatot teszen is a magyar szórendnek ott, a hol karöltve jár vele, vagyis a nyomosítás eseteinek egyik részében. A szórendnek ez a mozzanata, a mily eredeti és sajátzerű, oly könnyen érthető is egyúttal. A kiről azt szoktuk mondani, hogy «tud magyarul», az nem beszél így például: «*Nem én oda vittem; ma elutazik stb.*» — De vétám nem egy magyar ember a nyomat, következésképp hangsúlyos fogalommal járó elrakásnak másféle eseteiben; különösen ott, a hol az ilyen nyomatosságot nem az ige tünteti ki (még akkor sem, a mikor nyomban követi az ilyen accentuált kifejezést). Aztán: sok mondatban több és többféle nyomatosság találkozik, a melynek többféle hangsúlyozás felel meg. Az előbeszéd ilyenkor érvényesíti változatos zenéjét, a mely nemcsak kisebb-nagyobb

hangemelésből, hanem másnemű módosulásból is áll. Csakhogy ezt a zenét egyszer-másszor még a szavalláshoz értő ember is elhibázza, és, — a mi sokat nyom a latban, — a hallók nagy része nem fogja fel kellően. És mégis az élőbeszédnek e többféle modulatiói ismertessék meg velünk első sorban a magyar szórendet és mindennemű titkait?! Avagy e különböző árnyéklatok már nem esnek a szórend kérdése körébe?

Fogarasi elmélete szerint még az »igeható» hangnyomatékok közül is csupán az »igevonzó» igazgatja az elrakást. Már az »igénfekvőnek» nincs befolyása reá. F. tehát a kelletinél sokkal többet mond, midőn azt állítja, hogy »a magyar szórendet» (az egészet) »a hangsúly alapján sikerült világosságra hoznia.» A való az, — és az is finom észlelés eredménye, — hogy F. a magyar igének azt a tulajdonságát hozta világosságra, melynélfogva a határozott mód-ban álló ige a nyelvtani alakok egyik nagy osztálya nyomatosságát azzal tünteti ki, hogy közvetlen utána helyezkedik az ilyen alaknak; mint bővített állítmány hátravetvén a maga egészítőjét. De a nyelvtani alakok másik nagy osztálya nyomatosságának a kitüntetésétől annyira idegenkedik az ige, hogy a mikor, mint bővített állítmány, az ilyen alaknak utána áll is, maga előtt tartja, mintegy paizsul, az állítmányegészítőt; még látszatát is kerülve annak, mintha maga jelzené az i l y e n fogalom jelentőségét.

Az előbbi esetben a hangsúly nagy szolgálatot tesz a magyar szórendnek. Ezt magyarázni sem kell. Az utóbbi esetben, ellenkezőleg, nem ritkán hibás elrakásra ad alkalmat; mert félrevezeti mindazokat, a kik a szórendet fölszínesen vizsgálván, az ilyen erősen accentuált kifejezésnek is ige-jelezte (szórend-adta) nyomatékokat juttatnak, például ilyenformán: »*Ez m i n d e n t f o g l a l m a g á b a n*» (e h. m i n d e n t m a g. f o g l.). »A miniszter előtt s z á m o s a n f e j e z t é k k i s z e r e n c s e k i v á n a t a i k a t» (e h. s z á m o s a n k i f e j e z t é k s t b.), »hogy a megye összes tanítói h í v e n f e l e l n e k m e g k ö t e l e s s é g e i k n e k» (e h. . . . h í v e n m e g f e l e l n e k s t b.). »E z i n k á b b e l é g í t i k i a f e l e k e t» (e h. . . i n k á b b k i e l é g í t i s t b.). ».. n e m s o k á r a s w a g g o n - g y á r i s f o g f e l á l l í t t a t n i» (e h. . . . a w a g g o n - g y á r i s f e l f o g á l l í t.). — Az ilyen esetekben számosan vétnek a szórend ellen, és ezt kétségen kívül az erős hangsúly okozza. Már ez a tény magában véve is hangosan ellene szól annak az állításnak, hogy a magyar szórendet a hangnyomaték igazgatja.

8. §.

A szók rendét elsőben is nyelvtani értékök határozza meg.

Fogarasi tévedését legjobban bizonyítja a hangsúlyról szóló értekezésében első mutatványul elsorolt négy példa. Azt állítja F., hogy az illető mondatok értelmét és szerkezetét csak a hangváltás módosítja (I. rész 82. l.): «*Az én pénzemet elvitték (a Péterét meg ott hagyták)*; 2. *A pénzemet elvitték*; 3. *A pénzemet vitték el*. 4. *Az én pénzemet vitték el*. — Szerintem itt maga a változó szórend mutatja a jelentésváltozást, és ezzel együtt a különböző accentuálást is a szerint, a mint az igekötő együtt marad az igével (*elvitték*), vagy utána kerül (*vitték el*). A míg például, csak ezt olvasom hangosan: *az én pénzemet . . .*, nem tudhatom, mekkora hangsúlyt adjak az *én* szónak; és csak az *elvitték* olvasása után tudhatom meg, hogy az *én*-nek itt csupán csak másodrendű hangnyomaték juthat (*az én p. elvitték*); ebben pedig az *én pénzemet vitték el* — a hátravetett igekötő tudatja velem, hogy az *én*-nek elsőrendű (erős) hangnyomaték kell. Miért kerül itt hátra az igekötő, és miért kap az *én* elsőrangú hangsúlyt? Mert ez a fogalom: *az én pénzemet* itt a legfontosabb a beszélőre nézve. Ez a fontosság parancsol itt mind a szórendnek, mind a hangsúlynak.

De a fontosság parancsolása is erős korlátok közt mozog. Mihelyt természet szerint nyomatos szót teszek az *én* helyébe, (a melynek a nyomosítása, vagy nyomatektalanul hagyása nem tőlem függ), legott megszűnik a fontosság döntő szerepe, más tényezőnek engedvén át a parancs-szót; pl. *minden pénzemet elvitték*; nem: *vitték el*; pedig ez: *minden pénzemet* ép oly fontos és ép oly erősen accentuált fogalom, mint ez: *az én pénzemet*. Miféle más tényező parancsol tehát ebben a mondatban? A *minden* nyelvtani sajátága, melynél fogva ez a kifejezés (a hozzá hasonlókkal együtt) nem fogad el ige-jelezte nyomatekot. Ebben áll grammatikai értéke; első sorban ez parancsol az állítmánynak; és csak ezután jöhet számba az illető fogalomnak a jelentősége. Veszélyes dolog e szerint csupán csak a hangsúlyra ügyelnünk. Az írott szót is figyelembe kell vennünk. A mely nyelvész ezt elmúlasztja, arra Noel tanárnak (Brassai idézte) mondása megforditva

alkalmazható így: «Némely grammatikusnak úgy tetszik, hogy mindig csak beszélünk, és soha se irunk».

«Nyelvtani érték». Ezt sokféleképen értelmezik. Az én felfogásom szerint annyi mint: az illető kifejezésnek beszédrészbeli minősége, jelentése (állító vagy tagadó és általán véve a *plus* vagy *minus* eszméjének megfelelő), és a mondatban való állása (határozott vagy határozatlan mivolta) nemkülönben: más szókkal viszonylása, akár azon, akár más mondatban). A nyelvtani érték kiterjed a nyelvbeli előadásnak minden mozzanatára. Itt, természetesen, a magyar szórend terén, — hogy úgy mondjam: «piaczán» — megállapodott értékről van a szó. Az itt elősorolt grammatikai sajátságok mindegyike belefér ez általános értelmű műszónak tag keretébe. E nyelvtani sajátságoktól megkülönböztetem az illető fogalomnak a beszélőre vagy íróra nézve egyfelől, és a hallóra vagy olvasóra nézve másfelől (itt mindig föltevés szerint) fontos mivoltát (rövidebben: *beszédbeli vagy előadásbeli fontosságnak* v. *jelentőségnek* nevezhetjük). Érték ez is; de egészen más természetű. Ennek a meghatározása ugyanis mindig az előadó, illetőleg figyelő egyénnek az alanyiságától függ; a grammatikai sajátság ellenben, a melyben a nyelvtani érték nyilvánul, kizárólag az illető nyelv törvényeiben gyökeredzik, és e törvények szerint, egyazon előadásbeli fontosság és hangsúlyozás mellett is különböző szórendet eszközölhet. Csakis e nyelvtani szempontok figyelembe vétele után juthat érvényre az illető fogalomnak említettem fontossága. Nem elég tehát a subjective vett jelentőséggel mindig együttjáró hangsúlynak pusztán mértékére ügyelnünk, hanem eredetét és minőségét is mindannyiszor számba kell vennünk, ha a szavak elrendezésében biztosan akarunk haladni. Hozzájárul ehhez — ott a hol a mondat értelme jelölésének útjában nem áll — a rhetorica, költői próza és kötött forma többféle követelménye. Ezek kielégítésére a magyar szórendben is, mint bármely más nyelvekében, van bizonyos szabad mozgás. Tágabb értelemben véve az illető alaknak ilyen szereplése is a nyelvtani érték körébe vonható; a mennyiben az ékes szöfűzés szabályai alá esik. Az elrakásnak még eddig kellő figyelembe nem vett mozzanata ez, a melyet a maga helyén egy-két példával világítok meg.

Élőbeszédben a szórend és a hangsúly, úgy együtt teremnek, mint az ikertestvérek; de az utóbbi mindenesetre az ifjabbik. A szó,

mire kimondom, nemde máris ott áll a maga helyén, úgyhogy, habár egy pillanat művének tetszik is az egész, a hangsúly mégis csak utána teremhetett a szó sorakozásának. A sorbaállítás okának a kutatásában tehát mindenekelőtt oda kell fordulnom, a hol a magyar szórend törvényei nyomán bizton föllelhetem, vagyis: az illető szónak nyelvtani szereplését kell fürkésznem. Példa: *A földbirtok el van veszve; de a készpénz meg van mentve.* Itt a *földbirtok* nem azért áll közvetetlenül az állítmány előtt, mert így vagy amúgy hangsúlyozom, hanem azért kell ott állnia, mert először is: már ismert eszme. A föltehető kérdés itt ez: *A földbirtokkal mi történt?* — Továbbá: azért kell ott állnia, mert párvonalba teszem a másik mondatban álló *készpénz*-zel. Mind a két eszmét, mind a két mondatban természetszerűen követi az állítmány, a mely is, mint eddig még szóban nem forgott, tehát ismeretlen eszme a fontosabbik. Ennélfogva erősebb hangsúlyt is kap, mint az a két névszó, a mely már ismertebb fogalmat jelöl, és csakis a szemben állás miatt nem maradhat egészen nyomosítatlan. Kérdem mármost: Nem az eleve föltett kérdés, kapcsolatban a többé-kevésbé tudottak és megtudandók különböztetésével kalaúzolt bennünket legelsőben is az illető alakok nyelvtani szerepe, és ennek nyomán a nekik jutó hely megállapításában? és nem ugyanez a kalaúz vezérelt ezután a rájuk eső különbféle hangsúly meghatározásában is? A fürkésznet mozzanatainak szabatos egymásután-ja csak ez lehet.

9. §.

A szókat meg kell különböztetni és osztályozni a szórendre befolyó nyelvtani értékek szerint.

A fogalmak, beszédbeli jelentőségüknél fogva, nagyjából véve kétfélék: I. eredeti mivoltukban, és így rendszerint *nem-nyomatósak*, de a mondat céljához mérten nyomosíthatók; II. már *természet szerint*, vagyis «*ab ovo*» *nyomatósak*. Hogy mind amazok, ha nyomosítjuk, mind emezek, mint maguktól nyomatósak, accentust kapnak, nem szükség magyaráznom. Ezen: *nyomatós, hangsúlyos* erős nyomatosságot, illetőleg hangsúlyt értek. A beszédbeli fontosság (nyomatosság) a szórendben kitüntetve: *elsőrendű* vagy *fő nyomaték* (mint szereplő társa a Fogarasi-féle

(igevonzó) fő hangnyomateknak, vagy a Brassai fő accentusának). Szórend-adta, fő nyomateknak v. ige-adta, ige-jelezte nyomateknak is nevezem.*) Az ige, — mint a 7. §-ban mondtam, — az erős hangsúlyozás eseteinek csak (körülbelül) felerészében jelzi az illető fogalmak beszédbeli fontosságát és különös kiemelését. Szintily gyakran tehát semmi köze az igének az erős accentushoz. Ez a nyelvtény elkerülhetetlenné teszi az osztályozást.

Az alakok, a szórendre befolyó nyelvtani értékek szerint, két fő- és több alosztályba esnek.

I. fő-osztály. *Rendszerint nem-nyomatos szók.* Jellemző vonásuk az, hogy se erősen (prægnanter) állító, se általában, tagadó fogalmakat nem jelölnek; közbül állván, egyaránt távol a *plus* és a *minus* eszméjétől (A tagadók-on a kérdő, kételkedő, tiltó és tagadó kifejezések értendők). — Ide tartoznak a) a tulajdonnév és minden olyan tárgynév, vagy tárgynévül szereplő szó, akár jelzős, akár jelzőtlen, a mely meghatározottan, vagyis névelővel, tárgymutató, visszatérő névmással, vagy határozott számnévvel áll a mondatban (Megjegyzem, hogy a birtokragos név gyakran mindezek nélkül is meg van határozva); — továbbá: a magánálló határozott számnév, a személyi, birtokragos, tárgymutató és visszatérő névmások. — Ide tartoznak b) a *plus* és a *minus* között mozgó határozók és kötszók. Ilyenek például: *itt, ott, jobbra, balra* stb.; *ma, most, régebben, jövőre* stb. —; *ekkép, körülbelül, mellékesen* stb. a következőkkel szemben: *sokhelyt, mindenütt, országszerte* stb. —; *hol? sehol, semerre* stb. —; *gyakran, mindennap, azonnal* stb. —; *mikor? ritkán, soha* stb. —; *jól, sokféleképen, szentül, teljesen* stb. —; *mimódon? alig, néhezen, sehogy* stb.

Az e fő-osztályba eső alakok természete világosabban ki fog tetszeni a példákból és a többi (másnemű) alakok osztályozásából; a mi egészen érthetővé teszi majd a különbséget. Mindezek a kifejezések, hol nyomosító szók közbejöttével, hol e nélkül, nyomosíthatók. A rendszerint vagy «*ab ovo*» nem-nyomatos szók elrakására nézve teljes érvényben áll a F o g a r a s i szabálya; szabatosan

*) Sz v o r é n y i is kétféle nyomosítást különböztet: Az egyik «hangsúlyozó», a másik «szórendi kiemelés». (Nyvt. a 385. és 387. §§-hoz való jegyzetek. 325. és 326—327. l.)

szerepel az «igevonzó nyomatek» es a Brassai-féle «fő accentus».

Példák (bővített állitmánynyal, hogy legott kitünjék a külön böző szórend. Ismétlem, hogy a nyomositást csak a ritkitott írás vagy a — jegy tünteti ki).

a)

Nyomosítatlanú 1.

*Gábor útnak indul.
Budapestnek szép jövője van.
A részvényeket eladta nem rég.
A kétemeletes rossz karban van.*

*Ezzel az ajánlattal ki lehetne elé-
gíteni.*

*Három telket átirattam már.
Tercéről lemondott ezennel.*

Belvárosi házadat el kellene adnod.

Engemet cserben hagy eszerint.

Az övéjök többet ér.

Ennek elsőbbséget adok.

*Magamat itthon talál sz ilyen-
kor.*

Nyomosítva.

*Gábor indul útnak.
Budapestnek van szép jövője.
A részvényeket alta el.
A kétemeletes van rossz kar-
ban.*

*Csak ezzel az ajánlattal lehetne
kielegíteni.*

*Három telket irattam át.
Nem szeszélyéről, hanem komoly
tervéről mondott le.*

*Belvárosi házadat kellene
eladnod.*

*Mégis engemet hagyott cserben ;
nem tégedet.*

Az övéjök ér többet.

Ennek adok elsőbbséget.

*Ilyenkor csak magamat talál sz
itthon.*

b)

Itt, ezen a csúcs on megpihent.

Fölfelé könnyebb volt a járás.

Most közbe kell lépmem.

Régebben figyelembe vették.

Lóháton megteszi az utat.

Ilyenformán ki lehetne békülni.

*Itt, ezen a csúcs on pihent
meg.*

*Csakugyan fölfelé volt könnyebb
a járás.*

Most kell közbelépmem.

*Csak régebben vették figye-
lembe.*

Lóháton teszi meg az utat.

Ilyenformán lehetne kibékülni.

A hangsúly itt nagy szolgálatot tesz a szórend vizsgálójának ; mert gyorsítja a sorakozás megismerését a fontos fogalomnak erős hangoztatásával. Itt tehát a szóban forgó elrakásnak legközelebbi oka és közvetetlen eszközlője a kifejezésnek a jelentősége ; de alap-oka és kútfeje itt is abban a nyelvtani sajáttságában keresendő, melynél fogva az a kifejezés a mondat céljához képest

nyomosítható, vagy nyomosítatlan hagyható; továbbá abban az állásában is, melynél fogva nem olyan nyomosító szó kapcsában szerepel, a mely, mint például az *is* kötőszó, ige-jelezte nyomatékokat nem fogad el. Az utóbbi esetben ugyanez a szó, erős accentusa mellett is, egészen más rendet idéz elő. Az itt magyaráztam nyelvtani sajátság és a mondatban való állás, rövideden kifejezve annyi mint: *nyelvtani érték*. Ez határoz a szórend terén.

II. fő-osztály. *Természet szerint nyomatos szók* (ide véve az *is*-kapcsolta szókat is).

1. al-osztály. *Állító (positiv) természetűek*. Akármily erősen hangsúlyozva sem fogadnak el elsőrendű nyomatékokat. Ilyenek:

a) A mennyiséget, tért, időt, módot teljes, összes, egyetemes voltában kifejezők (*minden, valamennyi* stb. —; *mindenütt, minden irányban* stb. —; *mindig, örökre, azonnal* stb. —; *mindenkép, teljesen, általában* stb. Példák:

Emitt balfelül szemben állnak velök az I. oszt. szók.

Csak egypár ember jár ide.	Minden ember ide jár.
Kettőt altam el.	Mind a kettőt elaltam.
Egy-két vidéken terjedt el mindössze is.	Országszerte elterjedt. Elterjedt ám országszerte.
Reggel jött vissza.	Azonnal visszasajött. Visszasajött tüstént.
Ezen a módon próbáltam meg.	Mindenféle módon megpróbáltam.
Csak részben pusztította el.	Egészen elpusztította. Tönkrecerte teljesen.

A magától nyomatos kifejezésnek ez a faja, mint látjuk, az igének utána is állhat. Ez is megkülönbözteti a rendesen nem nyomatos szótól (mint a mely csak úgy nyomosítható, ha ige előtt áll). A másik figyelemreméltó jelenség az, hogy míg az I. főosztálybelieket követő ige, a mikor nyomosítja, mindig accentuálatlan, — a positiv természetűeket követő (akár egyszerű, akár bővített, akár névi) állítmány, a körülményekhez képest, accentuált is, accentuálatlan is lehet. A mikor mind az állítmány, mind a positiv természetű szó új és ismeretlen, a hangsúly körülbelül egyformán oszlik el köztük; a mikor pedig az állítmány teljesen ismert eszmét jelöl, akkor a positiv jellemű kifejezésen van a mondat hangsúlya; az állítmánynak ilyenkor csak szóbeli accen-

tus jutván; pl. *Mit tett? Azonnal távozott*; ellenben: *Mikor távozott? Azonnal távozott*. — *Mit tettél a házakkal? Mind a kettőt eladtam*; és: *Melyiket adtad el? Mind a kettőt eladtam*. Nézd: *egészen üres a palaczk*!; és: *(Dehogy félíg üres)*; *egészen üres a palaczk*. — A följebb mondottakból önként következik, hogy az efféle mondatot fordított rendben is kétféleképp lehet accentuálni: *Eladom mind a kettőt*; és: *(Ha kifutja, csak az egyiket adom el)*; *De ha kell, eladom mind a kettőt*.

b) Erősen igenlő, és a »plus» eszméjét másképp is különösen kitüntető szók; ilyenek: *bizonyosan, kétségkívül, hihetőleg, inkább, leginkább, többnyire, kiválóan* stb. —; mégis, megint, minél inkább . . . annál inkább, mihelyt, a mint stb. pl.

Emitt szembeállítom velök
a (még nem tárgyalt) negatív
fogalmakat.

Nehezen látogatta meg.
Hogy tévesztette volna össze?!
Nem igen néz rám.
Kevésbé felel meg izlésednek.
Ritkán hibázom el.
Szűken jutott ki neki.
Csak im mel-ámmal működik
közre.

Hanyagul jár utána.
Lazán függnek össze.
Alig érkeztünk meg, (és máris..)
Mégsem utasította vissza,
(Minél jobban ingerled) an-
nál kevésbé csillapodik le.

Minden bizonynyal meglátogatta. Fölkereste bizonyosan.
Kétségkívül összetévesztette.
Folytonosan rám néz.
Inkább megfelel izlésednek.
Többnyire elhibázom.
Bőven kijutott neki.
Kiválóan közreműködik.

Buzgón, lankadatlanul utána jár az ügynek.
Szorosán összefüggnek.
Mihelyt megérkeztünk, (tüstént..)
Mégis visszautasította.
(Minél inkább csitítgatjuk),
annál jobban megharagszik.

c) *Is*-kapcsolta fogalmak. Ezek közül a rendszerint nem-nyomatosat nyomósítja is egyúttal ez a kapcsoló (és nyomósító) szó. — Az *is*, a szerint a mint egyes fogalmakat, vagy egész mondatokat kapcsol össze, nagyrészt különböző szórendre ad alkalmat. »Nagyrészt»; mert gyakran így is változatlan a szerkezet, és csak a hangsúly jelzi a kapcsolásnak különféle módját. —

Az *is*-től kapcsolt fogalom soha se kap elsőrendű (ige-jelezte) nyomatékot. Ilyent csak az a fogalom kaphat, a melyhez az *is* mondatkapcsolás végett csatlakozik, és a mely az illető mondatban amúgy is (t. i. *is* nélkül) különösen ki van emelve. Mondatkapcsoló fogantyúnak az *is* általában csupán csak olyan alakot választ, a mely máris többé-kevésbbé nyomatos, akár a mondat czéljához mérve nyomosított, akár «ab ovo» nyomatos kifejezés. Ez a kötőszó, a mikor, mondatot kapcsolólag, a bővített állítmány részei közé áll is, mindannyiszor a már különben is nyomatos részhez járul; az egész mondatra nézve is ezen a módon érvényesítve kapcsoló és egyszersmind nyomosító tulajdonságát. Példák:

***Is* nélkül nyomosított szók.**

Ekkor vettem észre.
Ott kell fölszólalnod.
A könyveket szeretné leküldeni.

***Is*-sel nyomosított szók.**

Ekkor *is* észrevettem.
Ott *is* föl kell szólalnod.
A könyveket *is* le szeretné küldeni.

***Is*-kapcsolta mondatok.**

(Hirtelen rosszul lett). Haza *is* kísértém azonnal.
(A kávéházba küldtél érte.) Ott *is* voltam; (de nem volt otthon).
(Kikacagtak, fiam.) Furcsán *is* adta elő!

***Is*-kapcsolta fogalmak.**

(A színházba *is*), haza *is* kísértém.
(Azt mondtad: a kávéházban is keressem.) Ott *is* voltam; (nemcsak a lakásán).
(Rosszkor *is*), furcsán *is* adta elő.

(Ebben a három mondatban csak a hangsúly mutatja ki a különböző kapcsolást; de a következőkben a szórend is kitünteti):

(Beszédének nem volt hatása); Kellentinél később *is* szólalt föl.
(A klubban találkoztak); ott *is* tűzték össze legelőször.
(Később ő vette át az ügyet); ő *is* hozta rendbe; nem az elődje.
(A Jancsi eszméjét pártoltad); a szerint *is* készítettem el a tervet.
«(A mely úton jött volt), azon *is* jött vissza». (A rany. «Toldi szerelme» 405. l.)

Később *is* felszólalt ebben az ügyben.
(Azután a körben találkoztak); ott *is* összetűzték.
(No s az öcséd?) Azt hallom: ő *is* rendbe hozta a dolgait.
(Minthogy a másik eszmét is javallottad), a szerint *is* elkészítettem a tervet.
(A másik út göröngyös); de azon *is* visszajött egyszer.

Ha most h o z z á fordúlok *is*, késő
már (föltételesen megengedő *ha* —
is).

Ha most ő h o z z á *is* fordúlok, biz-
tosabb a siker (egyszerű *ha*, a mely
nem áll kapcsolatban az *is*-sel).

Látnivaló, hogy a mikor az *is* a rendszerint nem-nyomatos alakot kapcsolja, akkor emezt, bővített állítmányú mondatban nem az ige követi. (A könyveket *is* le szeretné küldeni. — Ő *is* rendbe hozta ügyeit.) Mihelyt nem az állítmány-egészítő, hanem az ige követi, már nem kapcsolt szó, hanem mondatkapcsolásra szolgáló kifejezés.

Ha a följebb elősorolt efféle mondatokból kihagyjuk is az *is*-t, nem változik a szerkezet: (Ő vette át); ő *is* hozta rendbe; — *is* nélkül: ő hozta rendbe. — (A klubban . .); ott *is* tűztek össze; *is* nélkül: ott tűztek össze. — Az egyformán accentuált *is*-es alakokkal együttjáró változatos szórend már magában véve is különös figyelemre méltó részleteket szolgáltat.

2. al-osztály. *Kettős természetű (ingadozó) szók.* Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatékot. Példák:

Fő nyomatékcal.

Bátran lép föl a színpadon.

A melegség itt egyaránt oszlik
el mindenfelé (*egyenlően*).

Ime: ennyire térnek el a hév-
mérők. (A különbség nem nagy.)

(A hányszor megkisértetted), any-
nyiszor bántad meg, nemde?

Most szépen írtad le a fogal-
mazványt. Na, szépen írtad le,
mondhatom! (gúnyosan).

Az úgy intézi el, (hogy vége sza-
kadjon a pernek).

(A mennyit rendelt az orvos),
annyit vettem be.

Panna tudja: mennyi gyűlt
össze belőle.

«Honnan az én képzeletem sok
hős alakot vázolt le». (Ar. Arist.
ford. «A békák». II. 283. l.)

Ezúttal több adatot hagyott ki,
(mint a múltkor).

Fő nyomaték nélkül.

Bátran fölléphet akárhol is.

Ez a kikötés egyaránt kiterjed
mind a három szerződésre (a szer-
ződések *különbsége nélkül*).

Mikor ennyire eltérnek a fel-
fogások, (kár vitatkozni!)

Már annyiszor megbántad,
úgy-e, (mégis újra megkisérted!)

Most szépen leírod a fogal-
mazványt; (azután sétálhatsz két
órahosszat).

(No csak bízd rá): az úgy elin-
tézi majd, (hogy megemlegeted!)

Annyit bevettem; (mégsem
használt!)

«Szent Poseidon, nézd csak meny-
nyire nyhe tollas összegyűlt!»
(Ar. Arist. ford. «A madarak». II.
107. l.)

Sok jóra való embert megcsalt az
már!

Szórakozottságában több fon-
tos adatot kihagyott belőle.

A példákból eléggé kiviláglik többféle oka a különböző elrakásnak. Ilyen a többi közt: egyazon (természet szerint nyomatos) kifejezésnek különféle jelentése, más-más szóhoz, különösen más-más állítmányhoz való viszonya, az állítmányegészítőnek is változó jelentősége stb.

3. al-osztály. *a) Tagadó (negatív) természetű, és általánvéve a minusz eszméjét kifejező szók. — b) határozatlan fogalmakat jelelő kifejezések.* Ezek határozottan megkívánják az ige-adta különös kiemelést, vagyis a nyomatos rendet; mégpedig az *a)* alattiak szabályszerűen, mint bármely más főnyomatékú szó; *a b)* alattiak ellenben egészen sajátzerű módon; mert még akkor is jár velök nyomatos rendű állítmány (ezen — magától érthetően — a bővített állítmány értendő), a mikor nem az ige előtt állnak, sőt a mikor nem is rajtok van a hangsúly, illetőleg az erősebb hangsúly. — *Határozatlan fogalom* az olyan névszó, a melyben az I. főosztálybeli meghatározott névszónak a tulajdonságai egytől-egyig hiányzanak; tehát nem tulajdonnév, se névelővel, tárgymutató névinnással, vagy határozott számnévvel nem áll a mondatban.

Példák: *a)* alatti (*tagadó természetű*) szókkal.

Emitt szemben állnak velök az állító természetűek.	Kérdő, kétkedő, tagadó tiltó stb. szók.
<i>A melyitek</i> megmoczczan, (az ...)	<i>Melyitek</i> moczczant meg?
<i>A hányan</i> itt voltak, (mind...)	<i>Hányan</i> voltak itt?
<i>Hogy'</i> kipirongatnám, (ha az én fiam volna)!	<i>Hogy'</i> pirongatnád ki itt ennyi nép között?!
<i>Alkalmasint</i> elhitetik vele.	<i>Bajosan</i> hitetik el vele.
Gábor megpróbálja.	Gábor nem próbálja meg. Az meg nem kísérti a világot sem!
Igen kíváncsi, hogy elfogadjad.	Úgy illik, hogy ne fogadjad el.
Abból bőven kijutott neki.	Abból szűken jutott ki neki.
Sokan átesnek rajta minden baj nélkül.	Kevésen esnek át rajta baj nél- kül.)*

*) Akad a *minusz*-t jelelő alakok közt olyan, a mely nem-nyomatosan is használható; és ekkor nem kap fő nyomatékot; pl. (szemben az effélével: kevés búzát szórtál oda nekik) ím ez: «S valamit kérünk, tüstént meglesz, ha kevés búzát oda szórunk» (Arany. Arist. ford. «A ma-

b) alatti (határozatlan) fogalmakkal.

Az ellentétet kitüntető
határozottak.

Az ügyvéd kijő, igenis; de...
Ma lemegy az orvos.
Ott lesz az orvos.
Oda küldöm a jegyzőt.
Az iratokat leviszem; (a könyveket nem viszem).
Majd csak kigondoljuk a jobbat.

A váltókat *is* aláírom egy füst alatt.
A lovaim ki voltak állítva.

Ez a három paripája *is* ott leszen.

Ezt a sok értéktelen tárgyat megtartod?

Felügyelek a házakra, telkekre.

Összebarátkoztál ám a legnagyobb betyárokkal.

Határozatlanok.

Ügyvéd jő ki, igenis; de...
Mamegy le orvos.
Lesz ott orvos.
Küldök oda jegyzőt.
Iratokat viszek le; (könyvet nem viszek).
«Majd csak gondolunk ki jobb helyet» (Vas Ger. «Parlagi képek». I. 118.)

Váltókat *is* írok alá, ha kell.
Lovaim voltak kiállítva; (de szarvasmarhám nem volt ott egy sem.)

Három paripája *is* leszen ott.
Paripája *is* lesz ott, három.

Efféle értéktelen holmit tartasz meg?

Házakra, telkekre ügyelek föl.

Legnagyobb betyárokkal barátkoztál össze.

Az e példákban szereplő határozatlan névszók csakugyan kifognak a szabályon. Az igének előtte, vagy utána, hangsúlyozva, vagy hangsúlyozatlanul állva, egyaránt megkívánják az állítmánynak fordított rendet. Irregularis csapatez; olyan mint a kozák. De nem minden határozatlan fogalom jár ezen az úton. Az olyan tárgynév, a melynek a jelzője határozatlan mennyiséget, nagyságot, tért vagy terjedelmet, súlyt vagy terhet jelöl, kivált a vele együttjáró állítmánynak különböző mivolta szerint, különbféle szó-

darak» II. köt. 129. l.) — Akad olyan is, a mely mindig nyomatos ugyan, de valamely szóval összetéve legott változó rendet idéz elő; pl. Délig alig *régi* be; és: aligha bevégi ennyi idő alatt; tagadó formába burkolt állítással pedig: estig aligha *be nem fejezi*. Az *alig* tehát mindannyiszor hangsúlyos; mégis különböző szórendet eszközöl. Szintúgy a *ne* is; pl. (úgy intézd a dolgot vele), hogy *ne menjen oda*; és: (jól vigyázz rá), *nehogy oda menjen* valamikép.

rendet eszközöl. A határozatlan fogalomnak ez a faja a 2. osztálybeli kettős természetűek közé tartozik; például:

Több tételt kihagyott belőle.

Kelletnél több tételt hagyott *ki* belőle.

Oly nagyot levágott a kolbászból (Arany. «A szórend». Nyelvőr. II. 7., 8.)

Nagyot vágott le; (de kicsit adott nekem belőle).

«hogy kifáradás nélkül nagy utat *el*bírsz» (Ar. Arist. ford. «A békák» II. 240.)

Nagy utat jelöltek *ki* számomra. Nagy feladatot tűztem *ki* magamnak.

«Messze utat is *meg*tennék» (Ar. Arist. ford. «A lovagok». I. 45.)

Messze utat jelölsz *ki* a fiú számára.

Még több részlete is van ennek a kényes kérdésnek; de már ezekbe nem bocsátkozom ezúttal.

Az osztályozásnak a vázlata ím ez: I. Rendszerint nem nyomatosak. II. Természet szerint nyomatosak. Az utóbbiak: 1. állító (*positív*) természetűek, ige-jelezte nyomaték nélkül; 2. állító természetűek, hol ige-adta nyomatékkal, hol a nélkül; 3. a) tagadó (*negatív*) természetűek (*kérdő, kételkedő, tagadó, tiltó*, és a *minus*-t más-különben is jelező szók; b) határozatlan kifejezések.

Párvonalba téve így csoportosúlnak:

Rendszerint nem-nyomatos — természeténél fogva nyomatos. Állító — tagadó. Határozott — határozatlan. (L. Nyelvőr. XIII. köt. «Szórend» cz. cikksorozatom: I. II. — az *is*-re nézve: III. IV. V. cz.)

10. §.

A szórend és a hangsúly egymással koordinált, és egymást kiegészítő tényezők a mondat értelemárnyéklata jelölésében.

A szók különböztetése és osztályozása szemmel láthatóvá tette nyelvtani értékek szórendintéző szerepét. Ezt minden egyes példa igazolta. Az illető alak, egyforma hangsúlyozás mellett is különbözően helyezkedik el, és sokszor más alakot is különbéle sorakozásra készítet. Ime: *reggel utazott el*; és: *tüstént elutazott*. A hangsúly igazít-e itt útba bennünket? korántsem, hanem az a magyar nyelvtény, mely szerint *reggel* a beszéd céljához képest ige segít-

ségével nyomosítható alak; *tüstént* ellenben, mint magától nyomatos és egyúttal pozitív jellemű, nem fogad el ige-jelezte nyomatékokot. — *Részben pusztította el*; és: *egészen elpusztította*. A *részben* szó szintűgy rendszerint nem-nyomatos; *egészen* pedig természet szerint nyomatos és egyszersmind pozitív (a módot teljes mivoltában jelelő). — *Kevésbé felel meg*; és: *inkább megfelel*. Amaz negatív (a *minus*-t kifejező); emez pozitív (erőssen állító). — *Éppen ennyire térnek el (a hőmérők)*; és: *Mikor ennyire eltérnek (a nézetek, — — !)*. *Ennyire* kettős természetű. Amott határozottabb jelentésű; emitt az indulatszó természete rejlik benne. — *Úgy intézi el, (nem másképp)*; és: *úgy elintézi majd, (hogyan megkeserülöd)*. Az *úgy* is kettős természetű. — *(Beszéde nem hatott)*; *később is szólalt föl, (mint kellett volna)*; és: *később is felszólalt benne*. — *Később* amott az *is*-nek mondatkapcsoló segédje; emitt *is*-kapcsolta fogalom. — *(Kínvezték)*; *fürcsán is adta elő. (Rosszkor is), fürcsán is adta elő*. Itt a különböző kapcsolás mellett is egyforma a szórend. Miért? mert *fürcsán*, mint *minus*-fogalom, minden körülmény között, és így az *is*-től kapcsolva is ige-adta nyomatékokat kíván: *fürcsán adta elő*. De már a következőben más-más a szerkezet: *(A klubban találkoztak)*; *ott is tüztek össze, (nem Andornál)*; és: *(Később a klubban . .)*; *ott is összetűztek*. Az *ott* szó ugyanis, mint nem «ab ovo» nyomatos, csak különös kiemelés esetében kíván ige-adta nyomatékokat, a melyen a mondatkapcsolólag hozzájáruló *is* sem változtat (*ott (is) tüztek össze*); de ha mint fogalmat kapcsolja az *is* más fogalomhoz, az e kapcsolással együttjáró nyomosítás az effajta szóra nézve okvetetlen kizárja az ige-adta nyomatékokat: *(itt is)*, *ott is összetűztek*. — *Ma lemegy az orvos*; és: *ma megy le orvos*; — *A kevésbé fontos iratokat is leviszem*; és: *kevésbé fontos iratokat is viszek le*. Itt a fogalmak határozott, illetőleg határozatlan mivolta dönt. — *Mindjárt visszajött*; és: *nem mindjárt jött vissza*. Itt a tagadó szócska természet-szerinti nyomtossága határoz. (A *nem* magához kapja a *mindjárt* hangsúlyát, mintha a két szó egyet tenne csupán: *nemmindjárt*.) Ebben: *Nem mindjárt ment el, (mint te állítod), hanem jó félóra múlva* — megmarad az erős hangsúly a *mindjárt* szón; de az ige mégis

hátralóki kötőjét; mert itt is a tagadó *nem* nyomatosságát kell kitüntetnie, mintha ott sem állana előtte a *mindjárt* — *Határozottan kimondta*; és: *kevésbbé határozottan mondta ki*. Ezt a szerkezet-változást is a *minus*-jelelő kifejezés okozza.

Különböző fokú nyomatékok találkozása esetében a fő nyomaték jut érvényre. Láttuk nemde, hogy a pozitív természetű *mindjárt*, hangsúlyozva sem gátolhatja az őt nyomban követő igét a (tőle távolabb álló tagadó jelentésű) *nem* szóval természet szerint együttjáró főnyomaték jelzésében. — Az ilyen szókhoz csatlakozó *is* kötőszó sem állhatja útját a fő nyomatéknak, akár fogalmakat kapcsol, pl. *Rosszkor is, furcsán is adta elő*, — akár egész mondatokat: *Jól kinevették; furcsán is adta elő!* —; mert *rosszkor* és *furcsán* a *minus* eszméjét jelelő szók. — Nem gátolhatja továbbá mondatkapcsolásnál a rendszert nem-nyomatos szó főnyomatékát ott, a hol az a szó már *is* nélkül is, t. i. a mondatkapcsolást megelőző stadiumban különösen ki van emelve; pl. *A kávéházban találkoztak; ott is tüztek össze* (*is* nélkül: *ott tüztek össze*). Végül: nem akadályozhatja a meghatározatlanul (névelő stb. nélkül) álló névszó fő nyomatékát, ha mint fogalmat kapcsolja *is* össze más fogalommal; pl. (*Nem csak rokonok*); *idegenek is jönnek ki ma. Kevésbbé fontos iratokat is viszek le ezúttal*.

Azt mondtam a 8. §-ban, hogy valamely szónak más szóhoz (akár azon mondatban, akár másban) való viszonya mint a nyelvtani érték szereplésének egyik mozzanata, szintűgy befoly a szórendre. Ez annyira áll, hogy még a mondat céljához mérten nyomosítható fogalomnak különös kiemeléssel jelzett fontossága is csak részben intézi az elrakást; annyiban t. i., hogy az ilyen fogalom közvetlenül megelőzi az igét (névi állítmánykép, magától érthetőleg, a lappangó (*van, vannak*) ige harmadik személyét). De már azt, hogy hova álljon igéstül: előre-e, középre-e, vagy hátra? azt más fogalomra vonatkozása határozza meg. Példa: *A fiú beteg*; és: *Beteg a fiú*. A mondatban lappangó *van* igétől nyomosított és így accentuált *beteg* miért követi a *fiú* szót az első szerkezetben, miért előzi meg a másodikban? Hadd feleljen rá a következő mondat-csoportosítás: *Ma csak a leányka megy iskolába; a fiú beteg*; — és: *Nem rossz kedvű, mint te állítod, — beteg*

a *fiú*; — vagy: Nem *rosszkedvű*, hanem *beteg* a *fiú*; vagy: *Azt mondd: csak rosszkedvű; pedig beteg a fiú.* — A változó elrakás titka itt nem más, mint a fogalmak szembenállása, és ezzel együtt a mondatok kapcsolata. Az utóbbi két mondatban már a *hanem* és *pedig* közbejött is elkerülhetetlenné teszi az illető szórendet. — Másféle mondatsorozás: Palinak *olyan* gazdatiszt kell, *a ki* stb.); és (az előző beszéd folytatásával): Tehát olyan tiszt kell *Palinak*, (*e rendszerető gazdának*).

Fölemlítettem a 8. §-ban azt is, hogy ott, a hol az értelemjelölés céljába nem ütközik, az ékesszólás, költői próza és kötött forma követelményei szintúgy befolyhatnak az elrakásra. Példák:

Inversio: «*Ezer áldása szálljon rád az égnek!*» e helyett: *Az égnek ezer áldása* stb. (L. Szvor. Nyvt. 328. l.). — «*Kebled minél telvőbb fényes reményekkel, meghiusultokban annál több a keserv;*» e h.: *Minél telvőbb kebled* stb. (L. Szvor. . . .)

Cadentia. «*S árja közben a szilaj zenének Riadozzon diadalmi ének.*» (Vörösm. «Liszt Ferenczhez»). — A rimre nem ügyelve, így is kezdhette volna: «*S a szilaj zenének árja közben* stb.», a nélkül, hogy így számbavehetően módosúlna az értelem-árrnyéklat.

Rythmus. «*(Lovagokat): Méltó Hellashoz ez!*» e. h.: *Ez méltó Hellashoz*, v. *Méltó ez Hellashoz* stb. (Ar. Arist. ford. «Az acharnabeliek». 5. l.)

Az emphasis a közbeszéd szórendét is intézi némelykor olyan alakok segítségével, a melyek szabadabban szoktak mozogni; pl. Az igazat *mindenkor be kell vallani*; v. Az igazat *be kell ám mindenkor vallani*. Azt *vidd ki elébb*; v. Azt *vidd elébb ki*. Csak *délután* ment ki hozzá; v. *Délután* ment ki csak. *Pedig* nagyon szereti; v. Nagyon szereti *pedig*.

Nem ritkán csupán az a körülmény változtat a szórenden, hogy az illető szót nyomosítva előre találtuk bocsátani; pl. *Azon a napon szegény Andorunkat temettük el*; — a névszó előre-bocsátása nélkül pedig: *Azon a napon eltemettük szegény Andorunkat.* (*Mit jelent az a népcsődület?*) *Egy zsebmetszőt fogtak el*; v. *Elfogtak egy zsebmetszőt*. Nem hangzanék magyarosan: *Egy zsebmetszőt elfogtak*.

Az e §-ban felhordott példák is egytől-egyig azt bizonyítják,

hogy nincs az a szó, a melynek a szórendi szerepe a nyelvtani érték-vonta korlátok között ne mozogna. A ki e korlátokat figyelembe nem véve, csak a hangoztatásra ügyel, az a következő dilemma-ba kerül: vagy hibásan rendezi a szót, vagy, — ha jól rakja el, — hibásan határozza meg az illető szó accentuálását, és így a valóditól eltérő értelmet tulajdonít a mondatnak.*

*) A Nyelvőr I. kötetében («A magyaros szórendtől való eltérések» 101. l.) Komáromi Lajos a következő (hibás szerkezetű) mondatot idézi: «... lakosságunk minden faj-n az, mely az ... ország felvirágzására kiválóan működik közre?» — Ki is igazítja: «kiválóan közreműködik»: de a hibás elrakásnak az okát abban keresi, hogy a *kiválóan* szó van nyomatékozva; holott, nézete szerint, «a *közreműködik* szón van a hangsúly». Ebből aztán levonja a következményt. — Márpedig csakugyan *kiválóan* itt a hangsúlyozottabb szó. Kézzelfogható bizonyítéka ennek az, hogy, a mit Kom. helyes logikával, egyenesen tagad (t. i. «hogy minden faj egymás mellett kiváló lehessen ugyanazon egy dologban»), azt a megrótt mondat írója sem állítja, hanem csak kérdezi; mint gyanítom, kétkedőleg kérdezi. Épen ezért hangsúlyozza erősen a *kiválóan* kiemelő módhatározót, és az accentuálás hatása alatt ugyanez okból löki hátra a *közre* szót. Háromféle kérdést alkothatni ebből a mondatból: 1. ... *mit tesz kiválóan?* Felelet: *kiválóan közreműködik*. Itt a *közreműködik* (összetett) szón van majdnem az egész accentus; — 2. ... *mit tesz (általában az orsz. felvir.)?* Felelet: *kiválóan közreműködik*. Már itt körülbelül egyformán oszlik el a hangsúly; 3. *miképen működik közre?* Felelet: *kiválóan közreműködik*. Itt már csupán a *kiválóan* szón van a hangsúly; a mondat hangsúlya (a *közre* szónak jutó szó-accentusa, tudvalevőleg, nem számít). És íme az állítvány-egészítő *közre* még itt sem sorakozik a határozott módú ige után. Oka egyszerű: *kiválóan* a II. fő-osztály 1. al-osztály *b*) alá eső alak; és mint ilyen, rendszerint nem kap (ige-jelezte) fő nyomatékot. Ha tisztelt nyelvésztársam nem a czikke végén, hanem mindjárt így teszi föl a kérdést: «*miképen működik közre?*» legott világossá lesz előtte, hogy a felelet szórende is csak ez lehet: *kiválóan közreműködik* (nem: *működik közre*). — *Kiválóan* épen úgy kifog a hangsúly elnéletére alapított szórendi szabályokon, mint a hogy kifog rajtok a Komáromi-féle példában a *mindig* az esetre, ha rajta van az erős accentus az így föltett kérdésre: ... *mikor működik közre?* (*A jó polgár*) *mindig közreműködik* stb., vagy akár kettéoszló accentussal is (e kérdésre: ... *mit tesz?*) ... *mindig közreműködik* stb. (*mindig* a II. fő-osztály 1. al-oszt. *a*) alá tartozik.) — *Kiválóan, kitünően, határozottan, őszintén* stb. többnyire (ige-jelezte) főnyomaték nélkül szerepelnek: *Kitünően el vannak osztva a szerepek. Határozottan kijelentette. Őszintén bevallom*. Fő nyomatékot az ilyen kifejezések csak

Nem hinné az ember, mily mesés szerepet tulajdonítanak némelyek a hangsúltnak, és mily tehetetlennek tartják a szórendet. Így a többi közt arra a kijelentésre is bukkantam, hogy «a magyar szórend nagyon alá van vetve a hangsúltnak.» Ilyes szórend a világnak egy nyelvében sincs. Van igen is több olyan nyelv, a mely úton-útfélen rászorult az accentusra, mint a szükségben segítő eszközre. De bármily gyéren eszközöljön is értelemváltozást valamely nyelvnek a változó szórende, az ilyen terméketlen szerkezet-változás is mindenekelőtt a szók grammatikai sajátságától függ; ennek van alávetve. A magyar mondat szerkezete az igen rugalmasak közé számítható. Kitűnik ez, — hogy csak egygyel, a német [mondatával hasonlítsam össze, — bármely egyszerű példából is.

Paul ist gestern $\overline{ab}gereist$.

Pál $\overline{el}utazott$ tegnap.

\overline{Paul} ist gestern $\overline{ab}gereist$.

$\overline{Pál}$ utazott el tegnap.

Paul ist $\overline{gestern}$ $\overline{ab}gereist$.

$\overline{Pál}$ tegnap utazott el.

Ime: egy és azon német szerkezetnek a magyarban háromféle elrakás felel meg. Amott csak a hangoztatás, — emitt már a változó elrakás is jeleli a mondat alapeszméjének különböző vonásait. — Az állítmányegésztő a német mondatban is sokszor utána kerül az igének; a nélkül azonban, hogy ezzel módosítaná az értelmet. *Er kommt zurück*; és: *Er wird zurückkommen*. *Er muss zurückkommen*. Itt *wird* és *muss* változtatják a jelentést.

Jetzt kommt der Schnellzug \overline{herein} .

Most $\overline{be}jön$ a gyorsvonat.

\overline{Jetzt} kommt d. Schn. \overline{herein} .

\overline{Most} jön be a gyorsv.

Jetzt k. der Schnellz. \overline{herein} .

Most a gyorsv. jön be.

rendkívüli esetekben kaphatnak; különösen arravaló nyomosító, vagy olyan «ab ovo» nyomatos szók közbejöttével, a melyek okvetetlen megkívánják a különös kiemelésre mutató rendet. Az e §. elején felhozott szabály szerint ugyanis: Különböző fokú nyomatékok találkozása esetében mindannyiszor a fő nyomaték jut érvényre; pl. *Az ilyen kirdló férfi csak $\overline{kirdlóan}$ működhetik közre*. Bárminő viszonyok közt is csak $\overline{őszintén}$ mondom ki a szót. $\overline{Kérésbéli}$ határozottan mondta ki ezúttal. \overline{Aligha} határozottan feleltél meg a kérdésre. Most \overline{nem} éppen $\overline{kitűnően}$ oldotta meg a feladatát. (A hangsúly eloszlik ilyenkor az így találkozó nyomatos fogalmak közt.)

Látnivaló, hogy ebben: *Er kommt zurück; er muss zurückkommen* a közbejött határozott módú ige változtat mind a jelentésen, mind a bővített állítmány rendén; az utóbbi mondatban pedig: (*Jetzt kommt der Schn. herein*) a hangsúly bármelyik szóra essek is, semmit se változtat a szerkezeten. A magyarban (t. i. ebben a mondatban) együtt jár a különböző hangsúly a különbözőféle elrakással. Oka egyszerű: *most* és *gyorsvonal* ige által nyomósítható szók.

A német szórend tehát nem oly termékeny, nem oly hatásos, mint a magyar. De az a korlátozottabb hatásköre is egyedül és kizárólag valamely szónak a német nyelv természetéből kifolyó nyelvtani értékétől függ. Lássunk egypár példát az *auch* szóval: *Du hast es auch gemacht, wie die Räuber*. Itt az *auch* accentuálva van; a *du* szót nem előzi meg és nem a. m. *etiam, et*, hanem a. m. *item* = *gleichfalls, auf gleiche Weise* (*Fecisti item, ut praedones solent. Épen úgy tettél, mint a rablók.*) — *Auch du, mein Sohn Brutus?! (Et tu, mi fili Brute?!)* Már itt = *etiam, et*; megelőzi a *du* szót, mégpedig közvetetlen és accentuálatlanul; szintűgy ebben is: *Er war auch Dichter* (*zugleich, zugleich auch. Költő is volt.*) — Tehát változó sorakozás, változó hangsúly; és mind a kettőnek az oka és kútfeje: az *auch* többféle értelme és vonatkozása. Nem nyelvtani érték ez?! — Kétségtelen dolog e szerint, hogy se a magyar, se a német, se — úgy hiszem legalább — másfele szórend sincs a hangsúlynak alája rendelve.

A szórend és a hangsúly egyazon czélnek szolgáló tényezők. Feladatuk az, hogy megértessék az olvasóval, illetőleg hallóval a mondat jelentését. Az előbeszéd, minden mondatra kiterjedvén, ott is accentuál, a hol már az írott szerkezet is kitünteti az értelemárnyéklatot; ott pedig, a hol ez az írott szerkezettől ki nem telik, az *accentus* egymaga végzi a munkát. Szerepköre sokkal tágabb a szórendénél, és kivált a finomabb árnyéklatok jelölésében nagy szolgálatot tesz a nyelvnek. Végül — és ez, mint tudjuk, a magyar szórakásnak kiváló sajátossága, — az ige-jelezte nyomatossággal mindig együttjáró *accentus* a nyomatosságnak ilyen eseteiben megkönnyíti a mondat jelentése megértését és szerkezete fölisme-

rését; sőt gyakran, a mikor az ige állítmány-egészítő nélkül áll, a fő nyomatékot is csak a hangsúly mutatja ki.

A szórend mérseklő hatással van a hangsúlyra, a mennyiben az illető szók nyelvtani sajátosságaira támaszkodva, mindig résen áll, nehogy a mondatban ide s tova szállingózó accentus olyan kifejezésen állapodjék meg, a mely nem neki van szánva; vagy nehogy olyan helyen szálljon rá, a melyen nem-magyarossá tenné a mondatot. Az ilyen szerkezettel épen úgy jár a halló, mint jár az olyan órával, a mely egészen mást üt, mint a mit mutat.

A most következő példák ki fogják tüntetni a szóban forgó két tényező működésének külön-külön érvényesülő fő mozzanatait. A mondat accentusával együttjáró sokféle hangzást, a mely a finomabb árnyéklatokat jelöli, jegyekkel egész hiven és szabatosan kitüntetni lehetetlen. E ki nem kerülhető hiánynak a kipótlását tehát dolgozatom tisztelt olvasóira kell bíznom. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a csekélyebb nyomatosságot jelző másodrendű hangsúly (a melynek a kisebb > felel meg) a megemelt hangot az illető kifejezésen végig nyújtja; leginkább is ebben tér el az elsőrendű hangnyomatéktól, a mely az emelt hangot hirtelen lebocsátja.

Magából a szórendből kitesztő jelentésárnyéklatok.

A házát adja el. Későbbben részt vett benne. Csak azután csatlakozott hozzánk. Mindig elhibázom a dolgot. Talál ritkán látogattál meg. Te pártütő vagy e szerint. «(Nem úgy, király), a pártütő te vagy!» A húgom is belesnyugszik. Ők is a fiút kényeztetik. Kovács aligha felfogta a kérelmet; aligha félre nem értette. Tegnap a Dunában fürödtünk. Ezt a bűnyjával közölte. «Ő parancsolni tud; s a magyar ember szívesen engedelmeskedik, ha parancsolnak neki.» (nem így: ha

Egy és azon szerkezetben kizárólag a hangsúly nyomán fölismerhető jelentésárnyéklatok.

Palit bünteti. Palit bünteti. Pálit bünteti; (Jenőt kíméli) — Tegnap láttam Andort. Tegnap láttam Andort. Tegnap láttam Andort. Tegnap láttam Andort: (ma semmi nyoma.) Tegnap láttam Andort. (Minék bémuljam ma az öccsét is?). — Pista nem fogadta el a pénzt. Pista nem f. el a pénzt. Pista nem f. el a pénzt; Pista nem f. el a p. (de a neje elvette tegott.) Pista nem fogadta el a pénzt; (de az értékes gyűrűt rá húzta az újjára.) Pista nem fogadta

neki parancsolnak — ; az illető képviselő pedig így mondta.)

el a penzt; (az öcsése pedig visszatartja az értékpapirokat.) — Gábor üldöz engem. Gábor üldöz engem. Gábor üldöz engemet: (nemhogy én üldözném őt.) — A jó embert tiszteld benne? A jó embert tiszteld benne, (vagy a jó hazafit)? A jó embert tiszteld benne, nemde?

A baloldali mondatokban nincs kitéve a hangsúly jegye. Már a pusztá szórend is kétségtelenné teszi az illető fogalmak nyomatosságát. Ebben például: *a pártütő te vagy* — a hangsúly nem szállhat le más, mint a *te* szóra (*a pártütő te vagy*, vagy *a párt. te vagy*: Ilyetén nyomosítás teljes lehetetlen). Ebben is: *Tegnap a Dunában fürödtem* — csak *Dunában* lehet a nyomosított szó; *fürödtem* nem lehet az. — « . . szívesen engedelmeskedik, ha parancsolnak neki.» Ez a szerkezet mást jelent, mint a következő: (*Hát én tartozok engedelmeskedni*), *hogyha önnek parancsolnak valamit?* — Van tehát számos olyan szerkezet, a mely az egyik vagy a másik szóhoz köti a hangnyomatékokat; mérsékelvén e szerint a mozgékonyosságát, nehogy oda tévedjen, a hol nem-magyaros beszédet támasztana.

Térjünk most a jobboldali mondatokra át. Tizenkilencz mondattal találkozunk itt; pedig a különböző szerkezet mindössze is csak öt. A hangsúly csakúgy sűrög-forog egy és azon mozdulatlan szerkezet körében. Kóválygásai megszüntével egyet fordul a szerkezet; és ekkor megújul az accentusnak ide s tova ugrálása; pl. e helyett: *Tegnap láttam Andort*, így: *Andort láttam tegnap. Andort láttam tegnap* stb. — A hangsúly működő köre sokkal tágabb a szórendénél. Sokszor, miut már említettem, még az ige-adta nyomatékokat is csak az accentus tünteti föl: *Tegnap énekelt* (*tegnap énekelt*). Mellőzhetetlen tényezője tehát a nyelvbeli közlekedésnek. Fő érdeme abban áll, hogy egyazon szerkezetben különböző vonásait jelöli a mondat alapeszméjének, mint ki-segítője a szórendnek (de nem mint szabályozója).

Az e II. fejezetben felhozottak alapján a következő tetteket iktatom ide:

A magyar mondatban a szók rendét mindenekelőtt nyelvtani értékek határozza meg.

A nyelvtani érték-vonta határok között azonban az illető fogalmak jelentősége, vagyis beszédbeli fontossága foly be a szók elrakására. — Az ilyen esetekben a hangsúly (a mondat accentusa), mint a fogalom beszédbeli fontosságának élő-beszédben való kifejezője, nagy mértékben elősegíti a szabályos elrakást, és a mondat szerkezetének a fölismerését.

Igen gyakran csakis a különböző helyen és módon végbemenő hangsúlyozás tudatja a hallóval egy és azon szerkezetű mondat jelentésének különböző árnyéklatait.

A szóban levő két tényező szerepkörének ilyenforma körvonalozása megadja mindegyiknek a magáét; a szórendet pedig valódi alapjára állítja, s valódi kulcsát adja kezünkbe.

hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignácztól*. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanítványok 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es-igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékezésed Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A mandsuk szertartásos könyve. *Bálint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairoikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékezésed Jakab István l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kozoltól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékezésed Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai *Barna Ferdinand* l. tagtól 20 kr. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovits György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása. *Budenz József* r. tagtól 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand* l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ik személynagyról. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlék beszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A töröktatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármán* r. tagtól 10 kr. — X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Abel Jenőtl.* 60 kr. — II. A mordvaiak pigány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől.* 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágosttól.* 1 frt. — V. Emlékezésed Pázmányi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmányon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ükonnepohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben *Mayer Auréltól.* 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Abel Jenőtl.* 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól.* 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékezésed Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nem-

zetisége. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 30 kr. — A Kún-vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. *Dr. Ruzsicska Kálmántól* 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F. l.* tagtól 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól* 30 kr. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hűnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szómi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* l. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kútag tag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló.) *Bánóczy József* l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármín* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácztól*. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 10 kr. — X. Vámbery Ármín «A magyarok eredete czimű műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácztól*. 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól*. 30 kr. — III. A reflexiv és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irtá Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Samuél* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Abel Jenő* l. tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Abel Jenő* l. tagtól. 50 kr. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang Vámbery Ármín ur válaszára. *Budenz J.* r. tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szilgy Kálmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr.